ÇAĞATAY ŞÂİRİ ATAYÎ'NİN GAZELLERİ

GİRİŞ

KEMAL ERASLAN

Hayatı

XV. yüzyıl Çağatay şairlerinden olan Atayî'nin hayatı hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu sınırlı bilgileri de Ortaasya Türk kültür ve edebiyatının büyük dehâsı Alî Şîr Nevâyî'ye borçluyuz. Nevâyî, doğum ve ölüm tarihi belli olmayan Atayî'yi *Muhâkemetü'l-luğateyn* adlı eserinde, Timur Küregen zamanından oğlu Şâhruh zamanının sonuna kadar süren devre içinde Türk diliyle şiir yazan Sekkâkî, Haydar Hârezmî, Mukîmî, Yakînî, Emîrî ve Gedâyî gibi şairlerle birlikte klâsik devir öncesi şairleri arasında zikredip bu devrin en usta şairi olarak da Mevlânâ Lutfî'yi gösterir.[1]

Türk edebiyatının ilk şairler tezkiresi olan *Mecâlisü'-n-nefâyis*'in ikinci meclisinde yer alan Atayî hakkında Nevâyî kısa olmakla beraber şu değerli bilgileri vermektedir:" Atayî Belh'li olup İsmâil Ata'nın ferzendlerindendir. Derviş-veş, hoş-hulk ve münbesit bir kişidir. Türkçe yazan Atayî'nin şiirlerinin şöhreti Türk halkı arasında yaygındır. Şiirlerinde bilhassa kafiye yönünden bazı kusurlar görülmektedir. Kabri Belh cıvarındadır.„[2] F. Köprülü ise aynı bilgileri tekrar ederek Atayî'yi İsmâil Ata'nın torunu olarak kaydetmiştir.[3]

Nevâyî'nin Türkistan ve Mâverâü'n-nehr bölgelerinde yaşayan ve *Ata*, *Bâb* veya *Baba* lakaplarıyla anılan, yerleşik ve yarı göçebe Türkler arasında nüfuz ve şöhretleri bulunan Yesevî dervişlerine dair önemli bilgiler verdiği *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyim'l-fütüvve* adlı sûfiler tezkikiresindeki kayda göre İsmâil Ata, Hâce Ahmed-i Yesevî, kaddesa'llâhu sırrehu'nun İbrâhim Ata adlı küçük kardeşinin oğludur. Hâce'nin müridi ve gözettiği kimsedir. İsmâil Ata'nın mürid ve ashâbı pekçoktur. Kerâmât ve makâmât sahibidir. Yaşı yüze yakın olmuştur. On yedi veya on sekiz evlâdı olmuş, bunların arasından İshak Ata'yı ölmeden

[1] Alî Şîr Nevâyî, *Muhâkemetü'l-luğateyn*, TR, No. 808, y. 781a (Yayınlayan: Robert Devereux, *Mīr 'Alī Shīr*, *Muḥākamat Al-Lughatain*, Introduction, Translation and Notes, Leiden 1966).

[2] Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n-nefâyis*, TR, No. 808, y. 669a.

[3] F. Köprülü, "Çağatay Edebiyatı", maddesi, *İA*, c. III, s. 294.

evvel kendisine halife tayin etmiştir.[4] Samoyloviç, bazı kaynaklarda İsmâil Ata'nın, Yesevî'nin İbrahim adlı oğlunun evladı olarak geçtiğini bildirmektedir ki bizce mümkün değildir, çünkü arada iki asır kadar bir zaman farkı bulunmaktadır.[5]

Atayî'nin şiirlerinde Uluğ Bey'in (ölümü : 1441) oğlu ve halefi Abdullâtif Han (ölümü : 1450) ve oğlu Cûkî Mîrzâ ile Şâhruh'un (ölümü : 1447) Baysungur (ölümü : 1433) adlı oğlundan olan Alâüddevle Mîrzâ adlı torununun adlarının geçmesi Atayî'nin XV. yüzyıl şairlerinden olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim J. Eckmann da bu hususu dikkate alarak Atayî'nin XIV. yüzyılın ikinci yarısında Belh'te doğduğunu ve Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif Han zamanında saray şairi olarak Semerkand'da yaşadığını bildirmektedir.[6]

Atayî hakkında şimdilik bildiklerimiz bunlardan ibarettir. Dîvânından hayatı hakkında bazı bilgiler elde etmek mümkünse de, elde etmek imkânı bulamadığımızdan çâresiz mevcut bilgilerle yetindik. Onun Ata'lar silsilesine mensup olduğu, Atayî mahlasını bu vesileyle aldığı ve bu mahlasla şöhret bulduğu, böylece asıl adının unutulduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Şairliği

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Nevâyî, tezkiresinde Atayî'yi Türkçe şiir yazan şairler arasında zikretmiş, şiirlerinin Türkler arasında şöhret bulduğunu, ancak kafiye bakımından biraz kusurlu olduğunu, Türkâne bir ifade taşıdığını bildirerek şu matla'ını vermiştir :

"Ol sanem kim su ḳırağıda perī dik olturur
Ġāyet-i nāzüklükidin su bile yunsa bolur."[7]

Atayî'nin yaygın şöhretine rağmen Nevâyî'nin de isabetle belirttiği gibi Mevlânâ Lutfî ayarında bir şair olmadığı da kesindir.[8] J. Eckmann'ın, Atayî'nin şiirlerinin Sekkâkî'nin şiirlerini andırdığı ve yer yer güzel söyleyişler taşıdığı yolundaki tesbitine yayınladığımız on yedi gazelinden edindiğimiz kanaatle katılıyoruz.[9] Buna ilâve olarak Atayî'nin Türk-

[4] Alî Şîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, TR, No. 808, y. 156a (Yayınlayan : Kemal Eraslan, *Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve*, İstanbul 1979, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 2654, s. 384).

[5] A. N. Samoyloviç, "Materiali po credneaziatsko –tureçkoy Literature. IV. Çagatayskiy Poet XV veka Atay", *ZKV* II, 1927, s. 257–274.

[6] János Eckmann, "Die Tschaghataische Literatur", *PhTF* I, s. 314–315.

[7] Beytin günümüz Türkçe'sine çevrilişi şöyledir : O put gibi güzel su kenarında peri gibi oturur; çok nazik olduğundan su ile yıkanmış olmalıdır.

[8] *Mecâlisü'n-nefâyis*, TR, No. 808, y. 669a.

[9] J. Eckmann, adı geçen makale, s. 314.

çe'yi iyi kullandığını, klâsik edebiyatın mazmun ve inceliklerine hakim olduğunu, yayınladığımız on yedi gazelin biri hariç şiirlerinin genellikle din dışı bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz.

Dîvânı

Samoyloviç'in verdiği bilgiye göre Atayî'nin dîvânının bir nüshası Leningrad Asya Müzesi'ndeki elyazmalar koleksiyonu içinde korunmaktadır.[10] Dîvân kenarları kırmızı deriyle çerçevelenmiş karton bir kılıf içinde muhafaza edilmektedir. Dîvân kırmızı renkli deriyle zarif şekilde ciltlenmiştir. Yetmiş altı yaprak olan dîvânın boyutları 19 x 13 cm. , metnin boyutları ise 13 x 8,5 cm.dir. 1b'de tezhipli başlık içinde altın yazıyla "*Dîvân-ı Şeyh-zâde Atayî*" ibaresi bulunmaktadır. İlk yaprakta Feth Alî'nin kare içindeki mührü ile av sahnesini gösteren zarif bir minyatür yer almaktadır. Ayrıca 26b'de bir atlı minyatürü ile 62b'de âşıkların buluşmasını tasvir eden iki minyatür daha bulunmaktadır. 76b'de de altın yaldızla "*Temmet el-kitâb Dîvân-ı Şeyh-zâde Atayî, ahsena'llâhu 'avâkıbehu*" ibaresi yer almaktadır. Metin altın yaldız çerçeve içine alınmış, her gazel arasına "ve lehü" ibaresi konmuştur. Her sahifede 11 veya 13 satır vardır. Ek yaprakta eski Rus yazısı ile "*Tavriz Beylerbeyi Fatali Hanı tarafından 12 Haziran 1818'de Prens Vasil Babutov'a hediye edilmiştir.*" kaydı ile altında badem biçiminde bir mühür ile iki çiçek arasında "*sahha*" kelimesi bulunmaktadır. Bundan dîvânın tashih gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim farklı bir yazı ve mürekkeple bizzat metin üzerinde yapılmış olan tashihler 3a, 4a, 5a, 7b, 16b, 22b, 29b, 36b, 38a, 39b, 40a, 43a, 51b, 52a sahifelerinde görülmektedir. 19b'de ise yarım sahife boş bırakılmıştır. Metnin yazısı okunaklı olmakla beraber ustalıklı değildir. XIV-XVI. yüzyıl yazı özelliği taşıyan metnin istinsahının XVI. yüzyıl Safevîler dönemine ait olması ihtimal dahilindedir.

Dîvân gazellerden ibaret olup sayısı 260'tır. Gazeller alfabetik sıralanmıştır.[11]

Samoyloviç, Atayî dîvânında yer alan gazeller hakkında da şu bilgileri vermektedir : "Gazeller en fazla 11 beyitli, en az da 5 beyitlidir. Bu arada bazı gazeller ise 7 veya 9 beyitlidir. 82. gazel çift sütun üzerine yazılmış olup 6 beyittir ve 7. mahlas beyti eksiktir. Gazellerde kullanılan arûz ölçülerinin durumu şöyledir :

1. Remel-i müsemmen-i maksûr	: 109 gazel
2. Hezec-i müseddes-i mahzûf	: 52 "
3. Muzâri'-i müsemmen-i mahzûf	: 30 "

[10] Leningrad, Institut vostokovedenija AN SSSR, No. B 2456.
[11] Samoyloviç, adı geçen makale, s. 257.

4.	Hezec-i müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf	: 29	"
5.	Hezec-i müsemmen-i sâlim	: 11	"
6.	Müctess-i müsemmen-i mahbûn-i maksûr	: 6	"
7.	Hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz-i mahzûf	: 3	"
8.	Recez-i müsemmen-i matvî-i mahbûn	: 3	"
9.	Müctess-i müsemmen-i mahbûn-i maktû'	: 2	"
10.	Recez-i Müsemmen-i sâlim	: 1	"
11.	Müctess-i müsemmen-i mahbûn	: 1	"
12.	Hafîf-i mahbûn-ı mahzûf-i maktû'	: 1	"
13.	Remel-i müseddes-i mahzûf	: 1	"
14.	Hezec-i müsemmen-i ahreb	: 1	" [12]

Gazellerin çoğunda redif kullanılmış olup rediflere Arapça ve Farsça kelimeler hâkimdir".[13]

Dili

Atayî'nin dili yayınlamış olduğumuz on yedi gazeline göre klâsik öncesi Çağatay edebî dilidir. Samoyloviç, Atayî'nin dili için, "*XIV. yüzyılda Uygurca'nın değişmesiyle biçimlenmiş XIV. yüzyıl Ortaasya edebî dilidir.*" demekte, gazellerde rastlanan arkaik unsurların büyük ölçüde Mevlânâ Lutfî'de, az da olsa Nevâyî ve Bubur'da görüldüğünü bildirmektedir. Ayrıca Lutfî ve Atayî'de görülen bu unsurların Çağatay şiir dilinin bu döneme ait gelişmesine ışık tuttuğuna işaret etmektedir. Samoyloviç'e göre o devirdeki Önasya (Batı) şiir dili Selçukîler döneminde türkmenceleşerek oluşmuştur. Bu sebeple her iki yazı dilinde de müşterek arkaik unsurlar bulunmaktadır.[14]

Samoyloviç makalesinde Atayî'nin gazellerindeki dil özelliklerinden şu hususlar üzerinde durmuştur :

1. Gazellerde yer alan arkaik unsurlar : اژون *(ajun)*, اوش *(uş/oş)*, اوكوش *(öküş)*, ايدكو *(idgü)*, قاموق *(ḳamuḳ)*, قودق *(ḳuduḳ)*, اداق *(adaḳ)*, اينجو *(inçü)*, توار *(tavar)*, قيا *(ḳıya)*, بيكين *(bigin)*, ديكول *(digül)*, ديلو *(dilü)* gibi.

2. Gazellerde görülen ikili şekiller : *kibi* ~ *kimi*, *olmaḳ* ~ *bolmaḳ*, *miniñ* ~ *minüm* gibi.

3. Gazellerde geçen yer adları : *Türkistân*, *Mâzenderân*, *İndûsitân*, *Keşmir*, *Hoten*, *Herât*, *Kâbil*, *İrâk*, *İsfehân*, *Rûm*, *Çîn*, *Mısır* gibi.

4. Gazellerde yer alan kavim adları : *Moğul*, *Tâtâr*, *Türk*, *Çağatay*, *Özbek*, *Urus*, *Kıyat* gibi.

---

[12] Samoyloviç'in verdiği bu listede gazel sayısı 250'dir. Bu durumda 10 gazelin vezni listeye alınmamıştır.

[13] Samoyloviç, adı geçen makale, s. 261.

[14] Samoyloviç, adı geçen makale, s. 262.

5. Gazellerde kullanılan atasözlerinden bazıları şunlardır: "*Yaḫşılıḳ ḳıl sal suġa; kişi bal tutsa barmaġın yalar.*" gibi.[15]

Atayî'nin dîvânının mikro-filmini veya fotograflarını temin etmek mümkün olamadığı için bu değerli Çağatay şairinin şiirlerini Türkoloji mensuplarına tanıtmak imkânından mahrum bulunuyorduk. Ancak vaktiyle Samoyloviç'in yayınladığı 17 gazeli ihtiva eden makalesini temin edince, şiirlerin bir kısmını ilgililere tanıtmak fırsatını bulmuş olduk.[16] Bu makalemizde ise Samoyloviç'in Arap harfleriyle makalesine aldığı 17 gazelin tamamını meslektaşlarımıza sunmuş bulunuyoruz. Samoyloviç'in verdiği Atayî, dîvânı ve dili ile ilgili bilgileri de makalemizde özetlemeğe çalıştık. Ayrıca metin kısmındaki bazı eksiklikleri tamamladığımız gibi, gazellerin günümüz Türkçe'sine tercümesi ile kısa şerhlerini de vermeği faydalı bulduk. Makalemize metinlerin tam bir sözlüğü ile bazı dil notlarının eklenmesi de gerekli görülmüştür. Şüphesiz ki Atayî hakkında yeterli ve tatmin edici bir çalışmanın yapılabilmesi ancak Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan dîvân nüshasının mikro-film veya fotograflarının elde edilmesiyle mümkün olacaktır.

KISALTMALAR

A	:	Arapça
AN	:	Akademia Nauk
AGr.	:	*Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1950, 2. verbesserte Auflage (Türkçe'ye tercümesi : Mehmet Akalın, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara 1988, TDK yayınları : 532)
BT	:	Batı Türkçesi
c.	:	cilt
Chag. Man.	:	Janos Eckmann, *Chagatay Manual*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Volum 60, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1966 (Türkçe'ye tercümesi : Günay Karaağaç, *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul 1988, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları No. 3412)
DHS	:	Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983, Kültür Bakanlığı, 1000 Temel Eser Dizisi : 98
Divân	:	Kâşgarlı Mahmûd, *Divânü Lûğati't-Türk* (Türkçe'ye tercümesi : Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*,

[15] Samoyloviç, adı geçen makale, s. 263.

[16] Kemal Eraslan, "Çağatay Şiiri", *Türk Dili*, c. LII, sy. 415–417, Ankara 1986, s. 623–627.

c. I-III Ankara 1938–1941, Dizin, Ankara 1943, TDK yayınları)

EDPT : Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972

F : Farsça

FZ : Ziya Şükûn, *Farsça-Türkçe Lûgat, Gencinei Güftar, Ferhengi Ziya*, İstanbul 1967

Gr. OT : Talat Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Volum 69, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1968

İA : *İslâm Ansiklopedisi*

k.a. : kişi adı

ka.a. : kavim adı

KB : Yûsuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig* (Yayınlayan : R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*, I Metin, İstanbul 1947, II Tercüme, Ankara 1959, III İndeks, İstanbul 1979)

LÇTO : Şeyh Süleyman Efendi-i Buhâri, *Luğat-i Çağatay ve Türki-i Osmâni*, İstanbul 1298

mec. : mecazi olarak

m.ö. : milattan önce

PhTF I : *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden 1959

Radloff, *Wb.* : Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk–Dialecte*, c. I-IV, Mouton and Co., The Hague, The Netherlands 1960

s. : sahife

Senglah : Mirzâ Mehdi Han, *Senglah* (metnin fotokopisini indekslerle yayınlayan : Sir Gerard Clauson, *Sanglax*, A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xân, Facsimile Text With an Introduction and Indices, London 1960

Stein : ————

sy. : sayı

T : Türkçe

TDK : Türk Dil Kurumu

TR : Topkapı Sarayı, Revan kütüphanesi

y. : yaprak

y.a. : yer adı

ZKV *Zapiski Kollegii Vostokovedov*

METİN

I

Remel : *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

1 Ay[1] ki ḫūblar közgüsinde özin[2] iẓhār eylegen
Hem özi ol közgüge baḳıp mini zār eylegen

2 Nergis-i 'ayyārelerde küfr ü īmān körgüzüp
Ḳudreti bir ġonçedin[3] hem ḫār u gül-zār eylegen

3 Ṭurresi ṭarrārlar müşgīn 'abīri luṭfıdın
İnfi'āl-ı nāfe-i Çīn birle Tātār eylegen

4 Serv-ḳadlar zülf ü ḫālın dāne vü dām eyleben
'Āşıḳ-ı bī-çāreniñ köñglin giriftār eylegen

5 Ḥüsn bāġında boyı şimşādlarnıñ şevḳıda
Ehl-i diller ḫāṭırın ġamgīn ü ġam-ḫvār eylegen

6 Ġamzesi ġammāzlarnıñ kirpikin neşter ḳılıp
Ḫaste-i mecrūḥlar baġrını efgār eylegen

7 Ay yüzlüg Zühre közlüg zülfi yeldā köñgli seng
Mihrini kem cevrini bisyār bisyār eylegen

8 Bir ü barī[4] kim ṣanemler aġzını söz sözletip
Ṣun'ıdın her bir nefesde yoḳtın bar eylegen

9 Leyletü'l-Mi'rāc ḳaşında iki ya[5] kiltürüp
Ḳābe ḳavseyn ittiḥādıdın ḫaber-dār eylegen

10 Dīn ü īmānımdın ayırma dem-i āḫir mini
Ay ṣanemler zülfini bilimge zünnār eylegen

11 Ḳıl Atayī'niñ yüzin Āl-i 'abā çınındın[6] al
Ay Muḥammed'ni iki 'ālemde Muḫtār eylegen

II

Recez : *Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün*

1 Ay köñglüm alġan dil-rübā cānım fedā bolsun sañga
Āb-ı ḥayāt-ı Ḫıżr ile 'ömr-i beḳā bolsun sañga

(7) *ay:* Metinde أى şeklinde yazılmıştır. Vezin gereği medli okunmalıdır.
seng: Metinde سینك şeklinde yazılmıştır.

(8) *yoḳtın :* Vezin gereği *yoḳ* hecesi medli (bir buçuk hece) okunmalıdır.

2 Ḳılsam naṣīḥatnı güneh ḳan tökme dip sögtün͡g [7] mini
Her bir sögünçün͡g ornıda yüz min͡g du'ā bolsun san͡ga

3 Her niçe kim cevr ü cefā ḳıldın͡g man͡ga bu dünyāda
Maḥşerde luṭf u merḥamet Ḥaḳ'dın 'aṭā bolsun san͡ga

4 Gerçi raḳīb-i mūdde'ī her dem ḫavārīclıḳ ḳılur
Hem-rāh u hem-dem himmet-i Āl-i 'abā bolsun san͡ga

5 Sorsan͡g Atayī ḫasteni geh gāh yaḫşı at üçün
Ay şeh-süvârım tā-ebed şehler gedā bolsun san͡ga

III

Remel : *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

1 Ni revā bolġay bu kim miḥrāb içinde olturup
Öltüredür min du'āçını közün͡g baḳıp turup

2 Bir toya körgey mü min dip ṭal'atın͡gnı tolun ay
Tün͡glükün͡gde olturur tā-ṣubḥ min dik tilmürüp

3 Tişlerin͡g dik dāneī 'ummān içinde tapmadı
Her niçe kim istedi miskīn ṣadef aġzı ḳurup

4 Niçe zencīr eylesem kön͡glüm öyinin͡g işikin
Neyleyin ḳandın [8] kilür zülfün͡g ḫayālı baş urup

5 Cevher-i rūḥī kim aṣlın bilmedi ehl-i Kelām
Bende bir söz birle nā-geh bildi aġzın͡gdın sorup

6 Kirpikin͡g nāveklerindin saḳlanur kön͡glüm velī
Bir atıp yazmas nişānın ikki 'ayyārın͡g curup [9]

7 Ġāyet-i bilmeslikindin [10] mūdde'ī kāfir bolur
Ger sücūd eyler Atayī sizge Ḥaḳ nūrın körüp

IV

Müctess : *Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilātün*

1 Közün͡g ḫayālıda yoḳtur belādın özge muṣāḥib
Viṣālın͡g ārzūsıda hem du'ādın özge muṣāḥib

2 Ṣabā kitürgeli zülfün͡g nesīmidin būyī
Kön͡gül tilemedi hergiz ṣabādın özge muṣāḥib

3 Niçe ki istedi derd ü ġamın͡g muṣāḥib ü yārī
Velī tapılmadı bu mübtelādın özge muṣāḥib

4 Közün͡g ni ṭurfe atımçı ḳaraḳçıdur ki hemīşe
Ḳaşında yoḳtur anın͡g oḳ u yadın özge muṣāḥib

(14) *dünyāda* (دنیاده) : Vezin gereği *dünyede* şeklinde okunmalıdır.

5 Kön͡gülni tīġ-ı belā birle pāre pāre ḳılayın
Eger tevaḳḳuʿ iter dil-rübādın özge muṣāḥib
6 İtin͡ge her kiçe tā-ṣubḥ-dem işikte yaturda
Ḳanı ki ser-be-ser itkey gedādın özge muṣāḥib
7 Atayī közlerige yār ḫāk-i rāhın͡g irür [dōst]
Ki közge lāyıḳ imes tūtiyādın özge muṣāḥib

V

Hezec : *Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün*

1 Yüzün͡gni ay melāḥat ḫanı bir aç
Toya körsün sini bu müstaḥaḳ aç
2 Nitey min ġamzen͡g ilgindin ki her dem
Tiker cānımġa köz kön͡glümni alġaç
3 Gülistānda çıḳar pīrāhenin͡gni
Ṣabā tig ġonçe birle oyna soymaç [11]
4 Benefşe ḳılsa zülfün͡g birle daʿvī
İgildi boynı yildin köp yidi kāc
5 Tilersen͡g kim cihān āşüfte bolġay
Zamānī sünbülün͡gni gül üze saç
6 Ḳara saçın͡g kön͡gülge kilse dir min
Ḳarārımġa ki bat bol başın͡g al ḳaç
7 Atayī sivgeli āhū közün͡gni
Anı ṣayd itmedi hīç közi ḳımaç [12]

VI

Hezec : *Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün*

1 Yüzün͡g tā perdedin ẓāhir boluptur
Ṣanemler ḥüsn daʿvīsin ḳoyuptur
2 Zihī ʿişret sinin͡g ösrük közün͡ge
Ki gül-zār içre ḫoş meclis tüzüptür
3 Şeker aġzın͡g ḳaşında laʿl kānın
Min͡gin͡g hindūları saḳlap turuptur
4 Talaşmış ġonçe aġzın͡g birle tarlıḳ
Ṣabā aġzına aġzına uruptur
5 Öte çıḳtı baġırdın tīr-i ġamzen͡g
Velī peykānı cānda olturuptur

(32) *ġamzeng* : Metinde غمزانك şeklinde yazılmıştır.
(42) *ġamzeng* : Metinde غمزانك şeklinde yazılmıştır.

6 Firāḳın͡gnın͡g meger kim cānı yoḳtur
Mini sinsiz tirig mundaḳ tutuptur

7 Atayī'ġa yimek içmek kirekmes
Ki hecrin͡g ilgide cāndın toyuptur

VII

Hafif : *Fā'ilātün mefā'ilün fā'ilātün mefā'ilün*

1 Ay bigim uşbu yüz digül şems bile ḳamer müdür
Ay bigim uşbu söz digül şehd bile şeker müdür

2 Köz uçıdın ḳıya ḳıya şīve bile baḳışların͡g
Cān tamurın ḳıyar üçün tīġ mü yā naẓar mudur

3 Bād-ı ṣabā ki kiltürür cānġa saçın͡g nesīmini
Şehr-i Ṣabā'nın͡g ilçisi Hüdhüd-i ḫoş-ḫaber müdür

4 Zülf-i mu'anberin͡g kim ol közdin uçar uzun kiçe
Serv-i sehīnin͡g üstide zāġ u 'abīr-i ter müdür

5 Zārī vü nāle kem ḳılay rāst ayıt i pāsbān
İtlerin͡ge bu nāledin her kiçe derd-i ser müdür

6 La'l-ı lebin͡g ḫayālıdın bir güẕer eyleyin didim
Cān-ı 'azīzdin velī ādemīġa güẕer müdür

7 Sorsan͡g Atayī ḥālıdın nitti ay pādışāh-ı ḥüsn
Luṭf u kerem gedāyīġa Tin͡gri üçün żarar mudur

VIII

Hezec : *Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün*

1 Eyā sīmīn bedenlig al min͡gizler
Eger cānım kirek alın͡g min͡gizler

2 Gedāyım bir nevāġa yitkey irdim
Eger 'uşşāḳ ḳadrın bilsen͡gizler

3 ....
Meẕel bar kim digenlerni din͡gizler

4 Cefādın yüz öyürmes [13] sizni sivgen
Velī hem bir yolı öltürmen͡gizler

5 Firāḳın͡gda közüm ser-çeşmesindin
Körer min her ḳayan baḳsam tin͡gizler

(49) Vezin gereği اى imlâsı *i* şeklinde okunmuştur.

(52) *sīmīn* : Metinde سمين şeklinde yazılmıştır.

6 Muḥibler ʿışḳ ḫ^{v}ānındın hemīşe
Bağır ḳanın içip hem ġam yin͡gizler

7 Ḫırāmān ötse her yoldın uşol ay
Atayī ḫākin anda isten͡gizler

IX

Remel : *Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün*

1 Ol ṣanem kim su yaḳasında perī tig olturur
Ġāyet-i nāzüklükindin su bile yunsa bolur

2 Tā meger kim Selsebīl ābına cevlānī ḳıla
Kildi cennet ravżasındın āb-ı Kevs̱er sarı ḥūr

3 Ol ilig kim sudın arıḳtur yumas anı suda
Belki sunı pāk bolsun dip iligi birle yur

4 İmdi bildim rāst irmiş belki kördüm köz bile
Ol ki dirler su ḳızı ki gāh közge körünür

5 Ḳaşların͡g yasın Atayī körgeli ḥüsn içre ṭāḳ
Ṣubḥ-dem miḥrāblarda sūre-i Yāsīn oḳur

X

Remel : *Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün*

1 Sāḳiyā kiltür ḳadeḥ kim boldı vaḳt-ı gül laṭīf
Nergis-i sīr-āb ser-ḫoş naġme-i bülbül laṭīf

2 Çār-ṭāḳ-ı serv üze ḳumrī ḳılur gūyendelik
Dir ṣurāḥī hem ʿArabça ḳumrīġa ḳul ḳul laṭīf

3 Tüşse müşgīn saçların͡g bād-ı ṣabādın yüz üze
Saçılur gül-berg üstinde ʿaceb sünbül laṭīf

4 Levḥaşa'llāh ol zamān kim bāde-i gül-gūn içip
ʿĀrıżın͡gda bolsa peydā ʿaks-i mey gül gül laṭīf

5 Yüz Atayī ölgey irdi nāzenīnler ẓulmıdın
Bolmasa ʿadl-ı şehen-şeh-zāde Ḫan ʿAbdu'l-laṭīf

XI

Remel : *Fāʿilātün fāʿilātün fāʿilātün fāʿilün*

1 Ḥüsn bāġında yüzün͡g dik verd-i ḥamrā körmedük
Mıṣr mülkinde lebin͡g tig ḳand-ı zībā körmedük

(65) *ḳul ḳul* : Metinde قلقل şeklinde yazılmıştır.

2 Çīn ü Māçīn ü Ḫoten'de közleriñg tig raḥmsız
Bī-ḫaṭā ḳan tökküçi bir Türk-i Yaġmā körmedük

3 Ḳāmetiñg bālāsına barduḳ temāşā ḳılġalı
Bir belā kördük Ta'āla'llāh ki bālā körmedük

4 Bu ulusta ḫūblar kördük velī ay öz bigim
Dil-rübālıḳta siziñg dik şūḫ-ı ra'nā körmedük

5 Sivgeli ay sīm tenlig köñgli fūlādım sini
Dünyāda tīg-ı cefādın özge ḳaṭ'ā körmedük

6 Nāzenīnlerde vefā vü mihr bar dirler velī
Köp işittük biz daġı bu sözni ammā körmedük

7 Diseler ni 'ayb Atayī'niñg sözin dürr-i yetīm
Kim firāḳıñgda anıñg yaşıça deryā körmedük

XII

Hezec : *Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün*

1 Diseñg kim cān siper ḳılġıl Atayī'm
Turup min uşmunāk[14] toldur at ayım

2 Ḳuluñg min saḳlasañg cānım barınça[15]
Eger saḳlamasañg sin bil sat ayım

3 Niçe ser-ḫoş iseñg ḥüsnüñg meyidin
Vefā cām-ı meyidin hem tat ayım

4 Beḳāsızdur bu biş kün 'ömr-i fānī
Baḳayım ay yüzüñge bat bat ayım

5 Felektin ötkürür min mihriñg oḳın
Diseñg kim ḳayda sin āyā Atayī'm

XIII

Remel : *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*

1 Ḫaste köñglümdin ḫayāḷıñg bir zamān kitmes bigim
Niçe kim vaṣlıñg itekige ḳolum yitmes bigim

2 Niteyin dermānde boldum min bu köñglüm ilgide
Sinsizin hīç yirde bir laḥẓa ḳarār itmes bigim

3 Gerçi sin düşnām iter sin min du'āçı min sañga
'Āşıḳ-ı ṣādıḳ cefādın anlını çıtmas[16] bigim

(73) *dünyāda* (دنيادا) : Vezin gereği *dünyede* şeklinde okunmalıdır.
ḳaṭ'ā: Metinde قطعا şeklinde yazılmıştır ki yanlış olmalıdır. Bu durumda da vezin bakımından aksaklık ortaya çıkmaktadır.

4 Sin mini ta'ẓīm itip ḳullar sanında tutmağıl
İtlerin͡g ḫaylında bolsam ni man͡ga yitmes bigim

5 Ṭa'nedin ḳavmas Atayī'ni işikin͡gdin raḳīb
Hīç gedāy it ursa işikni ḳoyup kitmes bigim

XIV

Hezec : *Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün*

1 Ay min͡gleri müşg ü in͡gi lāle közi āhū
Zülfün͡g ġamıda tuttı kön͡gülni ḳara ḳayġu

2 Ay vāy ḳaçan şām-ı firāḳın͡g tan͡gı atḳay
Kim boldı man͡ga uşbu yaruḳ dünyā ḳaranġu

3 Kön͡glüm[ge ni] tolġaşmaḳ ılan dik saçın͡ga āh
Ni sūd ḳılur imdi çü bilmey yidim aġu

4 Baḥs̱ itse şeker-ney lebin͡giz birle süreli
Aġzın͡g bile tarlıḳ talaşur pisteni yarġu

5 Ger dāmen-i vaṣlı sarı ḳol sunsan͡g Atayī
Baġrın͡gnı su eyle daġı cānın͡gdın ilig yu

XV

Hezec : *Mefā'īlün mefā'īlün fe'ūlün*

1 Kön͡gül aldın͡g bigim yaşurmaġın͡g ni
Cefānı ḥaddıdın aşurmaġın͡g ni

2 Raḳīblerġa ḳılur la'lın͡g tebessüm
Ḳanımnı ġuṣṣadın taşurmaġın͡g ni

3 Kön͡gül şīşeside mihrin͡g meyidür
Cefā birle an͡ga taş urmaġın͡g ni

4 Yörürde yin͡g bile aġzın͡gnı tutma
Nime kim yoḳ turur yaşurmaġın͡g ni

5 Atayī yirge yil zülfin tigürmes
Ḳara yirge sinin͡g baş urmaġın͡g ni

XVI

Hezec : *Mef'ūlü mefā'īlü mefā'īlü fe'ūlün*

1 El-minnetü li'llāh yene kördük yüzün͡güzni
İşitti ḳulaḳ dürr-i 'Aden tig sözün͡güzni

(87) *dünyā* (دنيا) : Vezin gereği *dünye* şeklinde okunmalıdır.

(92) *taşurmaġıng :* Metinde تاش اورماغينك şeklinde yazılmıştır.

2 Aynın͡g ni [yaruḳluġ] közi bar ni ḳara ḳaşı
Oḫşatmaġa siz ol felekīge özün͡güzni

3 Ḳassām-ı ezel ḥüsn ü melāḥat üleşürde
Artuḳ yaratıptur barısındın tuzun͡guznı

4 Kīş cebe ḥarāret kitürür kiymen͡giz anı
Ās tig tenin͡giz üzre yayın͡g ḳunduzun͡guznı

5 Ay yüzi ḳamer ḳılmas Atayī'ġa muvāfıḳ
Devrān-ı felek hecri bile yulduzun͡guznı

XVII

Hezec : *Mefāʿīlün mefāʿīlün feʿūlün*

1 Cemālın͡gdur bu ḫaste cān ümīdi
Ki güldür bülbül ü bostān ümīdi

2 Gehī mercān töker geh dürr-i meknūn
Közümdin ol leb [ü] dendān ümīdi

3 Saçar yulduz bigin tünler yüzümde
Yaşımnı ol iki Çolpan ümīdi

4 Mini ser-geşte ḳıldı gūy yan͡glıġ
Ḫam-ı zülfün͡gdaġı çevgān ümīdi

5 ʿİnāyet ḳıl ki bardur bu gedānın͡g
Başında ḫıdmet-i sulṭān ümīdi

6 Bu ḳul yüz ḳatla ġamdın ölgey irdi
Bigindin bolmasa iḥsān ümīdi

7 Atayī derdiġa ay cān ṭabībi
Viṣālın͡gdın irür dermān ümīdi

(99) *teningiz* : Metinde تانینکز şeklinde yazılmıştır.

TERCÜME

I

1 *Ey güzeller aynasında (yüzünde) kendisini izhar eyleyen ve o aynaya kendisi bakıp da beni inleten!*

Varlığın birliği "Vahdet-i vücûd" anlayışına göre kâinat Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli "belirme, zuhur etme" yeridir. Gerçek ve mutlak bir hüviyete sahip olmayan eşya, bu tecellinin neticesidir. Hakk'ın cemal "güzellik" sıfatı da her güzel şeyde tecelli etmektedir. Tasavvuf ehline (Tasavvuf anlayışını benimseyenlere) göre, güzellerin yüzünde tecelli eden de, o güzelliği âşıkın gözüyle seyreden de Hak'tır.

2. *Ey aldatıcı (baştan çıkarıcı) gözlerde küfür ve iman gösterip, kudreti ile bir goncadan hem diken, hem de gül bahçesi meydana getiren!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin gözleri süzgünlüğü ile nergis çiçeğine benzetilir ve nergis çiçeğinin özünde bulunan uyuşturucu bir madde dolayısıyla aralarında bir münasebet kurulur. Gözde kara (göz bebeği) ile ak (göz akı) bir arada bulunur. Kara küfre, ak ise imana delâlet eder, çünkü küfr, "karartmak, gerçeği örtmek", iman ise "karanlığı gidermek, hakkı teslim etmek, Hakk'ın varlığını ve birliğini kabul etmek" mânalarına gelir. Böylece küfür ile imanın birbirinden ayrı olmayıp bir bütünün değişik görünüşlerinden ibaret olduğu gerçeğine varılır. Bu birliğin farkına varamayanlar, kâinatı bir birinden ayrı varlıklardan ibaret "kesret" sanırlar. İlâhî kudretin bir goncadan hem diken, hem de gül bahçesi meydana getirmesi varlıktaki birlik "vahdet" esasına delildir. Tasavvuf'ta bu anlayış "Vahdette kesret, kesrette vahdet" sözüyle ifade edilir.

3. *Ey (sevgilinin) yankesiciye benzeyen kâküllerini misk kokulu eyleyerek Çîn ve Tâtâr nâfesini gücendiren!*

Nâfe, Hıtâ (kuzey Çîn'de bir şehir) ve Hoten (Doğu Türkistan'da bir şehir)'de yaşayan âhûların (ceylanların) göbeğinde biriken kandan oluşan siyah renkli ve güzel kokulu bir madde olup "misk" adı ile de anılır. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin kâkülleri, alın üzerine kıvrım kıvrım düşmesi ile yankesiciye, rengi ve kokusu ile de miske benzetilir. Tanrı sevgilinin saçını daha güzel kokulu kıldığı için Çîn ve Tâtâr nâfesi kıskanıp gücenmektedir.

4. *Ey servi boyluların saçını dâm (tuzak) ve benini de dâne (tane) eyleyerek zavallı âşıkın gönlünü tutkun kılan!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin boyu uzunluk ve düzgünlüğü ile servi ağacına, saçının telleri kıldan yapılan tuzağa, yanağındaki siyah benleri de tuzak içine konulan taneye benzetilir. Bilindiği gibi eskiden kuş avlamak için kıldan yapılan tuzak ilmekleri içine yem taneleri konulur, bunları yemeğe gelen kuşun ayakları tuzak ilmeklerine takılarak yakalanırdı. Beyitte âşıkın gönlü tuzağa yakalanan kuşa benzetilmiştir. Ayrıca tuzak (saç) ve tane (ben) kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır. Boy serviye, servi Arap alfabesinin ilk harfi olan elife, elif de vahdete "Hakk'ın birliğine", saç ise çokluğu sebebiyle kesrete "varlığın birden fazla görünüşüne" delâlet ettiğinden aralarında *tezâd* münasebeti bulunmakla beraber Vahdet-i vücûd "varlığın birliği" anlayışına göre bu tezâd zahirîdir.

5. *Ey güzellik bahçesinde boyu şimşir ağacına benzeyenlere (güzellere) şiddetli arzu duyan gönül ehli kimselerin gönlünü gamlı ve kederli kılan!*

Şimşir, her mevsimde yeşil kalabilen, sert ve düzgün bir ağaçtır. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin boyu servi yanında şimşir ağacına da benzetilir. Âşık duyduğu şiddetli arzuya rağmen sevgiliye kavuşamaz. Bu sebeple de gönlü daima kederlidir.

6. *Ey yan bakışı fitneci olanların (güzellerin) kirpiğini neşter kılıp yaralı hastaların (âşıkların) gönlünü parçalayan!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yan bakışı fitneci, fitne koparıcıdır. Fitne, "karışıklık, azdırma, fesat, alt-üst etme, huzuru bozma, birbirine düşürme" gibi mânalara gelir. Fitneci olan sevgilinin yan bakışı da âşıkın gönlünü kapıp alt-üst eder. Kirpik ise şekli itibariyle neştere (hekim bıçağına) benzetilir. Sevgili kirpiği ile de âşığın gönlünü yarar. Bu bakımdan beyitte yer alan kelimeler arasında *tenâsüb* san'atı bulunmaktadır.

7. *Ey ay yüzlü, Zühre gözlü, uzun saçlı, taş gönüllü olanların (güzellerin) vefasını az, cevrini ise çok çok eyleyen!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yüzü, şekli ve aydınlığı ile aya, gözleri de mestliği (sarhoşluğu) ile işretin (eğlencenin) senbolü olan Zühre yıldızına, saçı siyah ve uzunluğu ile yeldâya (yılın en uzun gecesine), gönlü ise acımazlığı ile taşa benzetilir. Eski Astronomiye göre Zühre (Nâhid, Çolpan, Çoban yıldızı, Kervan kıran, Afrodit, Venüs gibi adlarla da anılır) 3. gökte seyreden bir gezegendir. Bu gezegene mensup olanlar zevk ve gösterişe düşkün telakki olunurdu. Zühre kalbe sevinç verir ve yeşil renkle temsil edilir. Zühre aynı zamanda çalgıcı (sâzende) olarak edebiyatımızda yer alır. Beyitte sevgilinin cevrinin çokluğuna mukabil vefasının azlığı ifade edilerek *tezâd* san'atı yapılmış bulunmaktadır.

8. *Ey güzellerin ağzına söz söyletip kudretiyle her nefeste yoktan var eyleyen Tanrı'm!*

Sun', "yapma, meydana getirme, yaratıcı kudret" mânalarına gelir. İnancımıza göre yoktan var etme kudretine sahip ancak Tanrı'dır. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin ağzı aşırı derecede küçük, nokta veya yok telakki edilirdi. Yok denecek kadar küçük olan bu ağızdan inci gibi değerli sözler söyleten de ancak O'dur. Böylece yok olan *ağız* ile, var olan *söz* arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

9. *Ey Mirâc gecesi kaşında iki yay getirip "Kâbe kavseyn" birleşmesinden haber veren!*

Beyitte Hz. Muhammed'in Mirâc hadisesine *telmih* bulunmaktadır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Receb ayının 27. gecesi Mekke'de Hz. Ali'nin ablası Ümmühânî'nin evinde misafir iken Cebrâil'in delâletiyle Tanrı katına mânevî yolculukta bulunmuşlar ve Tanrı'nın hitabına mazhar olmuşlardır. Hz. Peygamber'in bu yolculukta Tanrı'ya yakınlığı *Kâbe kavseyn* "iki yayın birleşme noktası" sözüyle ifade edilir ki bu söz *Kur'ân-ı Kerîm*'in Necm sûresinin 9. âyetinde yer almaktadır : *Fekâne kâbe kavseyn ev ednâ.* "Böylece aralarındaki yaklaşma mesafesi iki yay arası kadar, yahut daha da az oldu."

10 *Ey put gibi güzellerin saçını âşıkın beline zünnar eyleyen, son demde (ölüm anında) beni din ve imanımdan ayırma!*

Zünnar, papazların bellerine doladıkları siyah ipten örülmüş kuşağın adıdır. Klâsik edebiyatımızda zünnar küfr alâmeti olduğu gibi, siyahlığı ile zünnara benzetilen saç da küfr alâmetidir. İslâmiyet'e göre Hak'tan gayrı her şey (mâ-sivâ) bâtıldır ve ona bağlanmak ise küfürdür. Aynı şekilde puta bağlanmak da küfürdür. Put, mecazî mânasıyla 'sevgili' olduğundan, sevgiliye de hakikî mânasıyla bağlanmak küfürdür. Ancak sûfiler sevgiliye bağlanmayı 'mecazî aşk' kabul edip, Hakk'a varmağa vasıta görürlerdi. Beyitte zülf, zünnar ve din, iman, dem-i âhir kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı bulunmaktadır. İslâmiyet'e göre son demde (ölüm anında) imanlı olarak ruhunu Hakk'a teslim edenler cennetlik, imansız ruhunu teslim edenler ise küfr ehli olduklarından cehennemliktirler. Şair bu anlayışla Hak'tan son anında kendisini din ve imanından ayırmamasını niyaz ediyor.

11. *Ey Muhammed'i iki âlemde seçkin eyleyen, Atayî'nin yüzünü Âl-i abâ'ya sadakatinden dolayı al renkli kıl (sarartma, mahcup etme)!*

Hz. Muhammed'in çeşitli meziyetlerinden biri de onun insanların en seçkini oluşudur, bu sebeple bir lakabı da 'Ahmed-i muhtar'dır. Hz. Peygamber, kâinatın yaradılışına vesiledir, nitekim, *Levlâke levlâke lemâ halektü'l-eflâke.* "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım." kudsî hadîsi buna işarettir. Ayrıca *Kur'ân-ı Kerîm*'in, Enbiyâ sûresinin 107. âyetinde Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiği buyurulmuştur : *Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn.*" "Biz seni ancak âlem-

lere rahmet olarak gönderdik." Âl-i abâ, sözü, Hz. Muhammed'in kendisi, kızı Hz. Fâtime, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'den ibaret âilesini ifade eder. İki âlem sözüyle de, bu dünya ile öbür dünya (âhiret) kastedilir. Şair Hz. Peygamber'in ailesine duyduğu sevgi ve bağlılık sebebiyle iki dünyada da mahcup olmamasını Tanrı'dan niyaz etmektedir.

II

1. *Ey gönlümü alan güzel, canım sana feda olsun; Hızır'ın âb-ı hayatını (ölümsüzlük suyunu) içmiş gibi sana ebedî hayat olsun!*

Âb-ı hayat "hayat suyu", inanışa göre Hızır'ın karanlıklar ülkesinde bulduğu ve içene ölümsüzlük veren efsanevî sudur. Efsaneye göre İskender-i Zü'l-karneyn (*Kur'ân-ı Kerîm*'de adı geçmekle beraber, nebî mi, velî mi olduğu belli değildir.) bu suyu bulmak istemiş ve yanına Hızır adlı bir ermişi, başka bir rivayete göre de Hızır ile İlyas adlı iki ermişi alarak aramaya koyulmuştur. Ancak bu suyu Hızır ile İlyas bulup içmişler ve ölümsüzlüğe ermişlerdir. İskender ise bulamadan geri dönmüştür. Bir rivayete göre de efsanede adı geçen İskender, Makedonya kralı Phlippe'in oğlu olan Büyük İskender'dir (m.ö. 356–323). Beyitte bu efsaneye *telmih* bulunmaktadır. Ayrıca Hızır kelimesi, "yeşillik" mânasına da geldiği için 'su' ile ilgilidir, su ise hayatın sebebidir. Beyitte bundan başka fâni olan beden ile ebedî olan rûh, dolayısıyla geçici dünya ömrü ile ebedî ömür arasındaki zıtlığa işaret edilmiştir.

2. *"Kan dökme, günahtır!" diye nasihat edince beni azarladın; her bir azarlamana karşılık sana yüz bin dua olsun!*

İslâmiyet'e göre kan dökmek günahtır, çünkü canı veren Allah'tır, alacak olan da O'dur. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin âşıka iltifatı, ilgi göstermesi kadar, zulm etmesi de bir lütuf olarak kabul edilir, çünkü zulm etme de sevgilinin ilgisini gösterir. Beyitte sevgilinin zulm etmesi ile âşıkın duada bulunması arasında *tezad* san'atı görülmektedir.

3. *Bu dünyada ne kadar eziyet ve cefa kıldınsa, mahşerde sana Hak'tan (o kadar) lütuf ve merhamet olsun!*

Mahşer, "haşr olunacak, toplanılacak yer" mânasına gelmektedir. İslâmiyet'e göre mahşer, kıyamet günü ölülerin dirilip toplanacakları ve Tanrı huzurunda hesap verecekleri yerdir. Her insan bu dünyada yaptıklarının hesabını mahşerde verecek ve böylece ilâhî adalet tecelli edecektir. Şair beyitte, bu dünyada sevgilisinin kendisine yaptığı eziyet ve cefaya karşılık onun hakkında mahşerde lütuf ve merhamet Hak'tan niyaz etmekle *tezad* san'atı yapmaktadır.

4. *Gerçi inatçı rakip her ân asilik ederse de, sana yoldaş ve yardımcı Âl-i abâ'nın himmeti olsun!*

Klâsik edebiyatımızda rakip, âşıkın karşısında yer alan, onu sevgili nazarında kötüleyen, inatçı ve uğursuz bir kimse olarak tasavvur edilir. Âşık sevgilinin eziyetinden ziyade, rakibin tutumundan şikâyetçidir. Rakip, sevgili ile âşık arasında daima bir engeldir. Âl-i abâ sözünün Hz. Muhammed'in âilesini ifade ettiğini daha önce belirtmiştik (bk. I. şiir, 2. beyit). Rakibin kötülüklerine karşılık Âl-i abâ'nın himmetinden meded niyaz etmesi, şairin Hz. Peygamber ve ailesine karşı duyduğu sevgi ve bağlılığı ifade etmektedir. Ayrıca 'havâriclik' sözüyle de, İslâmiyet'in dışına çıkan ve müslümanlara eziyet eden 'haricîlere' *telmih*'te bulunulmuştur.

5. *Ey şeh-süvarım (ata iyi binen sevgilim), eğer iyi isim için hasta Atayî'yi zaman zaman sorarsan, ebediyete kadar şahlar sana kul olsun!*

Klâsik edebiyatımızda sevgili ata iyi binen, hızlı at koşturan ve kendisine erişilmeyen bir binici olarak tasavvur edilirdi. Şeh-süvar, daha çok "şehsüvar-ı nâz" terkibinden de anlaşılacağı üzere "nâz ediş, âşığı tanımazdan geliş"ten *kinaye* olarak kullanılır. Sevgili nâz atına biner ve âşıklarını görmeden sür'atle geçip gider. Sevgilinin ara sıra da olsa, âşığını sorarak hoşnud etmesi, ilgisini gösterir. Geleneklerimize göre de hastaların ve düşkünlerin halini sormak iyi bir meziyettir. Beyitte şair, "Eğer beni sorarsan, ebediyete kadar şahlar sana kul olsun!" demekle bu anlayışı ifade etmektedir.

III

1. *Gözlerinin mihrap içinde (kaşlarının altında) oturarak devamlı bakmak suretiyle ben duacıyı öldürmesi reva mıdır?"*

Klâsik edebiyatımızda kaş mihraba, gözler ise mihrapta oturup ibadet eden kimseye benzetilir. Gözün sağa sola bakması ile namazda sağa ve sola verilen selâma îmada bulunulmuştur. İslâmiyet'e göre namaz yerinde ve ibadet esnasında kan dökmek günahtır. Oysa göz aynı zamanda katil olarak telakki edildiği için, hem mihrapta (kaşlar altında) bulunmakta, hem de bakışları ile âşığın gönlünü parçalayıp kan dökmektedir. Esasen klâsik edebiyatımızda sevgilinin bakışları da hançere benzetilir. Hançer ise kesici, dolayısıyla kan dökücü bir âlettir.

2. *Dolunay senin yüzünü bir kerre olsun doya doya görmek için sabaha kadar benim gibi pencerende hasretle oturur (bekler).*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yüzü bilhassa parlaklığı (aydınlığı) ile aya benzetilirdi. Geceleyin ayın gökyüzünde parlayıp ışıklarının sevgilinin penceresine vurması tabiî bir olaydır. Şair ise bu tabiî olayı, kendisi gibi hasretle sabaha kadar sevgilinin yüzünü görmek için bekleme şeklinde ifade etmekle *hüsn-i ta'lil* (güzel sebep bulma) san'atı yapmaktadır.

3. *Miskin sadef ağzı kurumuş halde herne kadar istediyse de, umman içinde senin dişlerin gibi bir inci tanesi bulmadı.*

Bilindiği gibi inci sadef içinde oluşur. Eski bir inanışa göre, nisan yağmurunun damlaları, ağzı açık bulunan sadef içine girer ve orada uzun süre kalarak inci haline dönüşür. Sevgilinin dişleri parlak inciye, ağzı ise sadefe benzetilir. Sadef su içinde bulunduğuna göre ağzının kuru olması gerçekte söz konusu değildir, ancak "ağız kuruluğu" hasret ve aşırı istek ifade ettiğinden ve deniz suyu da ne kadar içilse susuzluğu o ölçüde arttıracağından beyitte şair espri yapmaktadır. İnci oluıturan sadefin ağzının kuruduğu ifadesiyle, sadef ağzı kuruyan insana benzetilmiş, dolayısıyla *teşhis* san'atı yapılmıştır.

4. *Gönül evimin kapısını herne kadar zincirlesem (kapasam) da, ne yapayım ki yine de saçının hayali oraya girerek belirir.*

Klâsik edebiyatımızda gönül eve, sevgili de eve gelen konuğa benzetilir. Sevgi irade dışı bir ruh hali olduğundan, iradeyle engellenemez, dolayısıyla da sevgilinin hayalinin gönülde belirmesi önlenemez. Beyitte saç kelimesi ile zincir kelimesi arasında benzetme ilgisi kurulmuştur. Zincire benzetilen sevgilinin saçları âşığı kendisine bağlar. Ayrıca deliren kimsenin zincire vurulduğu düşünülürse, sevgilinin aşkından deliye dönen âşık ile deli arasında da bir ilgi kurulmuş olduğu ortaya çıkar.

5. *Ruh cevherinin aslını Kelâm ehli bilmedi; ben kul ise, bir söz ile ağzından sorarak hemen bildim.*

Ruh bir cevherdir, varlığın özüdür; varlık ise ancak araz "belirti" ile idrâk edilir. Söz de ruh cevherinin belirtilerinden biridir. "söz, ifade" mânasına gelen kelâm, terim olarak akıl yolu ile Allah'ın varlığını ve birliğini, İslâmiyet'in doğruluğunu ortaya koymaya çalışan İslâmî ilimlerdendir. Kelâm ehli, yani Kelâm ilmiyle uğraşanlar, cevhere (öze) akıl yoluyla varmağa çalışırlar, oysa öz akılla kavranamaz, gönülle kavranılır. Beyitte "Kelâm ehli" ibaresiyle hem Kelâm ilmiyle uğraşanlar, hem de söz ile uğraşanlar kastedildiğinden *îham* san'atı yapılmıştır. Söz hikmettir ve varlığı ifade eder. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin ağzı küçüklüğü ile nokta kabul edilir, veya yok farzedilir. Bu özelliği ile ağız yokluğa (adem) delâlet eder. Sevgilinin ağzından çıkan söz, bir bakıma yoktan var olmuştur ve cevherin belirtisidir.

6. *Gönlüm kirpiğinin oklarından korunur, fakat yine de senin iki aldatıcı gözün (ok gibi bakışların) tek atışta bile hedefini şaşırmaz.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin kirpikleri şekli ile oka, âşığın gönlü de hedefe benzetilir. Sevgili aldatıcı, baştan çıkarıcı gözlerini süzüp (yay gibi gerip) bakışlarını ok gibi fırlatarak âşığın kalbine saplar. Sevgili bu işte o kadar ustadır ki aslâ hedefini şaşırmaz. Bu maharetiyle sevgili usta bir atıcıya benzetilmiştir. Beyitte ayrıca ok ve hedef kelimeleri arasında da *tenâsüb* san'atı bulunmaktadır.

7. *Müddeî (iddiacı) cehaletinin fazlalığından dolayı kâfir olur. Atayî ise sizde Hak nurunu gördüğü için size secde eder.*

Kâfir, küfre giren, yâni gerçeği karartan, Hakk'ın varlığını ve birliğini inkâr eden kimsedir. İslâmiyet'e göre Hak'tan başka bir şeye secde etmek, yâni onu ilahlaştırmak küfürdür. Ancak Tasavvuf ehline göre Hakk'ın nuru her güzel şeyde tecelli ettiği için sevgilinin yüzünde de tecelli etmiş olmaktadır. Bu bakımdan sevgiliyi sevmek, ona secde etmek (mecazî aşk), Hakk'ı sevmeye, ona secde etmeye (ilahî aşka) bir vesiledir, insanı Hakk'a ulaştıran bir yoldur. Müddeî, her fırsatta âşığı tenkid ve itham eden kimsedir. O bu gerçeği bilmediğinden, mecazî aşkın mâhiyetini anlamadığından ve inkâr ettiğinden küfre girmektedir. Âşık ise sevgilinin yüzünde Hakk'ın nurunu görüp secde ettiğinden, gerçekte Hakk'a secde etmektedir.

IV

1. *Gözünün hayalinde (gözünü hayal etmekle) bana belâdan başka musahip (arkadaş, dost) yoktur; sana kavuşma arzusunda da duadan başka musahibim yoktur.*

Klâsik edebiyatımızda göz, kâfir, katil, aldatıcı, baştan çıkarıcı ve belâya uğratıcı telakki edilir. Bu sebeple sevgilinin gözünü hayal edenin belâya uğrayacağı tabiîdir. Sevgiliye kavuşmak imkânsız olduğundan, bu arzuda bulunan kimsenin dua etmekten, duayla dost olmaktan başka yapacağı bir şey yoktur. Beyitte göz belâya benzetildiği gibi, belâ ve dua musahib (sohbet arkadaşı) kabul edilmekle *teşhis* san'atı yapılmıştır.

2. *Sabahleyin esen hafif rüzgâr senin saçlarından güzel kokular getireli beri gönül sabah rüzgârından başka bir dost dilemedi.*

Klâsik edebiyatımızda sabâ (hafif, tatlı ve serin esen sabah rüzgârı) haberci olarak telakki edilir. Sevgilinin diyarından esmekle hem sevgiliden haber, hem de saçlarının güzel kokusunu getirir. Ayrıca sevgilinin saçları rengi ve kokusu ile de miske benzetilir (bk. I. şiir, 3. beyit). Sevgiliye kavuşma imkânı olmayan âşık ancak sabah rüzgârı ile dost olabilmektedir.

3. *Senin derd ve gamın kendisine bir dost isteyince, bu tutkundan (Atayî'den) başka bir dost bulamadı.*

Sevgilinin verdiği derd ve gam o kadar şiddetlidir ki buna ancak âşık katlanabilir. Beyitte derd ile gam sözleri arasında *tenâsüb* san'atı bulunmaktadır.

4. *Gözün öylesine usta bir nişancı ve yol kesicidir ki daima huzurunda ok ve yaydan başka bir sohbet arkadaşı (dost) bulunmaz.*

Klâsik edebiyatımızda göz, karakçı (yol kesici) olarak da telakki edilir. Sevgilinin kaşları yaya, kirpikleri veya bakışları da oka benzetilir. Böylece

yol kesici olan göz, kaş yayından kirpik oklarını atarak âşıkın gönlünü yaralar. Beyitte göz, kaş, kirpik kelimeleri ile ok ve yay kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı bulunmaktadır. Göz, kaş ve kirpik bir arada bulunduğu gibi ok ve yay da bir arada bulunur ki dost olmakla ilgilidir.

5. *Eğer bu gönül sevgiliden başka dost umarsa, onu belâ kılıcı ile parça parça kılayım!*

Bilindiği gibi kılıcın görevi kesip parçalamaktır. Sevgiliden başka dost uman gönlün cezası da belâ kılıcı ile parça parça edilmektir. Beyitte gönül ile dost edinmek sözleri arasında *tenasüb* san'atı bulunmaktadır.

6. *Her gece sabaha kadar kapında yatan köpeğine bu fakirden (Atayî'den) başka devamlı olarak arkadaşlık eden nerede?*

Klâsik edebiyatımızda sevgiliye kavuşamayan âşığın sevgilinin kapısı önünde gecelediği, sokak köpekleriyle arkadaşlık ettiği sık sık ifade edilir.

7. *Ey sevgili, Atayî'nin gözlerine senin yolunun toprağı (ayağının bastığı toprak) dosttur, çünkü göz için sürmeden başka bir arkadaş uygun değildir.*

Sürme (tûtiyâ) çinko sülfürden yapılan bir madde olup göz hastalıkları ile gözü parlatmada kullanılır. Sürme aynı zamanda kadınlar tarafından süs maddesi olarak kullanılır. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin ayağının bastığı toprak da sürme kabul edilir. Çok hassas bir organ olan göze gelişi-güzel bir madde sürülmez, ona ancak sevgilinin ayağının toprağı gibi değerli bir madde sürülebilir, düşünülürdü. Esasen sürme ile toprak arasında da renk bakımından bir benzerlik bulunmaktadır. Beyitte göz ile sürme kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

V

1. *Ey güzellik (ülkesinin) sultanı, yüzünü bir kerre olsun açıver de bu aç olan (yüzünü görmeyi hakkeden Atayî) seni doyasıya görsün!*

Klâsik edebiyatımızda sevgili güzellik ülkesinin sultanı olarak düşünülür. Sultanı halk her zaman göremediği gibi, sevgiliyi de âşıkları her zaman göremezler. Âşıkın en büyük arzusu sevgilinin yüzünü görmektir. Eski yaşayışımızda kadınlar sokağa çıkarken yüzlerini peçeyle örterlerdi. Yüz ancak peçenin aralanması ile görülebilirdi. Beyitte "müstahak" sözüyle şairin sevgilinin yüzünü görmeği hakkettiği belirtilmiştir. Ayrıca yüz ve görmek kelimeleri ile güzellik ve sultan kelimeleri arasında *tenâsüb*, açmak ve aç kelimeleri arasında da *cinas* san'atı yapılmıştır.

2. *Gamzenin (yan bakışının) elinden ne yapayım? Her an gönlümü almakla kalmaz, canıma da göz diker.*

Klâsik edebiyatımızda gamze (yan bakış) oka benzetilir; sevgili gamze okları ile âşığın gönlünü deler. Gamzenin cana göz dikmesi, hem gözün âşı-

ğa doğru çevrilmesi, hem de kan dökücü oluşu mânasına geldiğine göre, *tevriyeli* olarak kullanılmıştır.

3. *Gül bahçesinde gömleğini çıkar ve sabah rüzgârı gibi gonca ile soymaç oyunu oyna!*

Bilindiği gibi gonca, gülün açılmamış halidir. Beyitte goncanın açılıp gül haline gelmesi soyunmaya benzetilmiştir. Gonca sabahleyin esen serin rüzgârla açılıp gül haline gelir. Beyitte sevgili giyinik haliyle goncaya, soyunmuş haliyle de güle benzetilmiştir. Gül bahçesinde gezinmeye gelen kimsenin üzerindekilerin bir kısmını çıkarması normal bir hareket olduğu halde, şair bu olayı soymaç (soyunma) oyununa benzetmektedir. Sevgilinin üzerindeki yaşmak, ferace gibi örtüler de gülün renkli taç yapraklarına benzetilmiştir.

4. *Menekşe saçın ile (güzellikte) iddiaya kalkıştığı için, rüzgârdan çok tokat yedi ve boynu büküldü.*

Klâsik edebiyatımızda menekşe güzel kokusu ile sevgilinin saçlarını düşündürür. Yine bilindiği gibi nâzik bir çiçek olan menekşe rüzgâr darbelerine karşı koyamadığı için dalı hafifçe eğik durur. Şair bu tabiî durumu, sevgilinin saçıyla rekabete kalkışmasına bağlamakla *hüsn-i ta'lil* san'atı yapmaktadır. Tokat yemek veya tokat atmak insana mahsus hareketler olduğundan, bu hareketlerin rüzgâr ile menekşeye atfedilmesiyle de *teşhis* san'atı yapılmıştır. Ayrıca haddini bilmeyerek sevgilinin saçlarıyla iddiaya kalkışan menekşe rüzgârın tokatını yiyerek boynu eğildiği ifadesiyle de suçluya benzetilmiştir.

5. *Cihanın perişan olmasını istersen, bir zaman için saçlarını gül yüzünün üzerine saç!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin sünbüle benzetilen saçı dağınık tasavvur edilir, bu haliyle de âşığın gönlünü perişan eder, düşünülürdü. Sevgilinin yüzü ise rengi ve yumuşaklığı ile gül yaprağına benzetilir. Yüz üzerine dökülen siyah saç ile yüz arasındaki tezad sık sık ifade edilirdi, çünkü yüz huzuru, saç ise perişanlığı, yâni huzursuzluğu düşündürür. Âşığın perişan olması, huzurunun kaybolması, gönlünün sevgilinin perişan saçlarına bağlanması demektir. Şair bu anlayıştan hareketle sevgiliyi gören herkesin gönlünün onun siyah ve perişan saçlarına takılacağını, dolayısıyla da perişan olacağını belirtmek istiyor.

6. *Kara saçın hayali gönüle gelse (hatıra düşse), huzuruma derim ki başını alıp hemen kaç!*

Yukarıdaki beyitte de belirttiğimiz gibi klâsik edebiyatımızda sevgilinin dağınık saçlarına takılan âşığın gönlü saç gibi perişan ve huzursuz tasavvur edilirdi. Saç aynı zamanda tuzağa, buna yakalanan gönül de kuşa benzetilirdi. Sevgilinin saçlarını hayal eden âşığın huzuru kalmayacağı için,

huzuruna "Başını alıp kaç!" denmiştir. Nitekim çâresiz kalan insanın da yapacağı şey, başını alıp kaçmaktır. Ayrıca siyah (kara) ile huzursuzluk arasındaki münasebetten de faydalanılmıştır; bilindiği gibi kara üzüntü ve huzursuzluğa delâlet eder. Bu arada gönül ile huzur arasındaki münasebeti de belirtelim.

7. *Atayî senin âhu gözünü seveli beri, onun (gönlünü) hiçbir gözü keskin bakışlı olan avlamadı.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin gözü ürkekliği ve güzelliği ile âhuya benzetilir. Kımaç göz ise, ters, çarpık veya keskin bakışlı, yürek parçalayıcı gözdür. Beyitte şairin sevgilisinden başka hiçbir güzele gönül vermediği ifade edilmiştir. Ayrıca âhu ve av kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

VI

1. *Yüzün perdeden göründüğünden beri güzeller, güzellik iddiasını terkettiler.*

Sevgilinin yüzünün perdeden görünmesi, yüzündeki örtüyü aralayarak yüzünü göstermesi demektir. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin bu hareketi güneşin veya ayın bulut arasından çıkarak görünmesine benzetilir. Güzellerin sevgilinin güzelliği karşısında güzellik iddiasından vazgeçmeleri, sevgilinin güzellik ülkesinin sultanı oluşu telakkisiyle ilgilidir.

2. *Senin sarhoş gözün güzel bir şeye işarettir; sanki gül bahçesinde hoş bir meclis kurulmuştur.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin süzgün gözleri ile sarhoş arasında benzerlik kurulurdu. İşret meclisi bahçede kurulur. Sevgilinin gözü işret meclisine benzetilince, yüzü de gül bahçesine benzetilmiş olur. İşret meclisi yiyip içme meclisi olduğuna göre bu meclise katılanların sarhoş olacakları tabiîdir. Süzgün göz ile sarhoş arasında benzerlik kurulması bu sebepledir. Beyitte bu bakımdan gül bahçesi, meclis, sarhoş kelimeleri ile göz ve işaret kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

3. *Şeker gibi tatlı ağzın karşısında (yanında) bulunan la'l madenini (dudağını) hintli gibi siyah olan (yanağındaki) benin korumaktadır.*

Klâsik edebiyatımızda ağız tatlılığı ile şekere, dudaklar kırmızılığı ile la'l madenine ve yanaktaki benler ise siyahlığı ile hintli köleye benzetilirdi. Kölelerin görevi hazineyi veya efendisini bekleyip korumaktır. Hazinede inci, la'l gibi değerli madenler ve eşyalar bulunur. Ağızda da inci gibi dişler ve la'l gibi dudaklar bulunduğuna göre bir hazinedir ve korunması gereklidir. Bunu da devamlı şekilde ağız yanında bulunan benler yapmaktadır. Böylece benler köleye benzetilmekle de *teşhis* san'atı yapılmıştır.

4. *Gonca, darlık hususunda senin ağzınla kavgaya tutuştuğu için sabah rüzgârı onun ağzına devamlı olarak vurmaktadır.*

Klâsik edebiyatımızda ağız küçüklüğü ve kapalılığı ile goncaya benzetilirdi. Bilindiği gibi gonca sabah rüzgârının esintisiyle açılıp gül olur. Beyitte bu tabiî hadise, goncanın sevgilinin ağzıyla darlık hususunda iddiaya kalkışmasına bağlandığı için *hüsn-i talil* san'atı yapılmıştır. Ayrıca 'ağzına ağzına vurmak' sözüyle de vurmanın devamlılığı ifade edilmiştir. Tokat yiyen ağzın açılması ile rüzgârın esintisi ile goncanın gül haline gelmesi (açılması) arasında da benzetme yoluyla münasebet kurulmuştur. Gonca tokat yiyen bir kimseye, rüzgâr ise tokat atan bir kimseye benzetilmekle de *teşhis* san'atı yapılmıştır.

5. *Senin gamzenin oku bağrı delip çıktı, fakat temreni canda kaldı.*

Daha önce de belirttiğimiz gibi (bk. I. şiir, 6. beyit) klâsik edebiyatımızda sevgilinin gamzesi (yan bakışı) oka benzetilir. Sevgili bu bakışlarını âşığın kalbine saplar, bağrını delip parçalar. Peykân (temren), okun ucundaki sivri demir kısımdır. Bağrı delip geçen ok, geride temrenini bırakır. Beyitte sevgilinin yan bakışından sonra gönülde yer eden acısı belirtilmiş olmaktadır.

6. *Ayrılığının canı olmadığı halde beni sensiz bu şekilde diri tutmaktadır.*

Bilindiği gibi firak, sevgiliden ayrı olma ve ona kavuşmak için şiddetli istek duyma halidir. Firak sevgilisiye duyulan sevgi ve ilgiyi arttırdığı gibi seveni de kavuşma gâyesi ve ümidi ile diri tutar. Vuslat (kavuşma) halinde ise bu şiddetli arzu zayıflar yok olur. Onun için klâsik edebiyatımızda vuslat kadar firak hali de benimsenir. Oysa firak bir ruh halini ifade eden cansız bir kavramdır. Cansız bir kavramın (veya halin) âşığı diri tutması arasında *tezâd* san'atı görülmektedir.

7. *Atayî'ye yemek içmek gerekmez, çünkü o (senin) ayrılığından dolayı (kendi)canından bıkmıştır.*

Beyitte sevgiliden ayrı olmanın candan bezdirecek kadar tesirli olduğu ifade edilmiştir. Yaşama isteği duymayan, canından bezen bir kimsenin yemek ve içmek istek ve ihtiyacı olmayacağı açıktır. Klâsik edebiyatımızda ayrılığın ölümden de acı ve tahammül edilmez olduğu sık sık dile getirilmiştir. Beyitte yemek, içmek ve doymak kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı görülmektedir.

VII

1. *Ey beyim, bu yüz değil güneş ile ay mıdır; ey beyim, bu söz değil bal ile şeker midir?*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yüzü güneş veya aya, sözleri de bal veya şekere benzetilir, böylece *teşhis* san'atı yapılırdı. Beyitte ayrıca güneş

ve ay kelimeleri ile bal ve şeker kelimeleri arasında da *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

2. *Göz ucundan sert (keskin) bakışların can damarını parçalamak için kılıç mıdır, yoksa bakış mıdır?*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin keskin kılıca benzetilen yan bakışları âşığın gönlünü veya can damarını parçalar tasavvur edilirdi. Kıymak fiilinden türemiş olan 'kıya' kelimesi "kıyarak, parçalayarak; sert, haşin, keskin" mânalarına gelir. Can damarı, eski Anatomi'de bedende topuktan başın tepesine kadar uzanan ve canlılığı sağlayan ana damar olarak düşünülür ve mum ortasındaki fitile benzetilirdi. Bu damarın parçalanması hayatın son bulması demekti. Beyitte bakış keskin kılıca benzetilmekle *teşbih* san'atı yapılmıştır.

3. *Ruha saçının güzel kokularını getiren sabah rüzgârı, Sabâ şehrinin elçisi olup güzel haber getiren Hüdhüd müdür?*

Klâsik edebiyatımızda sabâ rüzgârı haberci olarak telakki edilirdi. Sevgilinin diyarından eserek hem ondan haber, hem de saçlarının güzel kokularını getirirdi. Bu bakımdan sabâ sevgili ile âşık arasında bir çeşit elçilik görevi yüklenirdi. İkinci mısra'da yer alan Sabâ ve Hüdhüd kelimeleri ile de Sabâ Melikesi Belkıs ile Hz. Süleyman hikâyesine *telmihte* bulunulmuştur. Bilindiği gibi bu hikâye *Kur'ân-ı Kerîm*'in XXVII. sûresi olan En-Neml sûresinin 19.–44. âyetlerinde anlatılmıştır. Aynı sûrede geçen Sebe' (veya Sebâ, Sabâ) Yemen'de bir şehir adı olduğu gibi, dedelerinin adı ile anılan bir kabilenin de adıdır. Belkıs babasının ölümünden sonra tahta geçmiş ve Sebâ Melikesi ünvanını almıştır. Hz. Süleyman, Hüdhüd adlı kuş vasıtasiyle bu ülkeden ve melikesinden haberdar olmuş ve Hüdhüd vasıtasiyle Belkıs'a bir mektup göndererek güneşe tapan kavmini Hak dinine davet etmişti. Sabâ Melikesi buna karşı Hz. Süleyman'a elçileri ile kıymetli hediyeler göndermekle yetinmişti. Bunun üzerine Hz. Süleyman elçilerle hediyeleri geri göndermiş ve büyük ordularla gelip yurtlarını ellerinden alacağını bildirmişti. Kısa bir süre sonra Hz. Süleyman, Belkıs'ın tahtını Kudus'a getirince Belkıs itaat ederek Kudus'a gelmiş ve Hak dinini kabul etmiştir.

4. *Uzun geceler göz önünde beliren anber kokulu saçların, düzgün servi ağacının üzerindeki karga mıdır, yoksa tâze abîr midir?*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin saçları rengi ve güzel kokusu ile anbere benzetilirdi. Bilindiği gibi anber, ada balığının barsaklarında toplanan yumuşak, kül renkli ve misk gibi güzel kokulu bir maddedir. Servi ağacı ise düzgünlüğü ve uzunluğu ile edebiyatımızda yer alır ve sevgilinin boyu buna benzetilirdi. Abîr ise, güzel kokulu bazı otlarla miskin karışımından elde edilen bir maddedir. Beyitte sevgilinin saçları rengi ile, servi üzerinde-

ki kargaya, kokusu ile de abîre benzetilmiştir. Ancak sevgilinin saçının kargaya veya abîre benzediği sorma yoluyla ifade edildiği için *tecâhül-i ârifâne* san'atı yapılmıştır. Yine klâsik edebiyatımızda sevgilinin siyah uzun saçları, karanlık uzun geceye de benzetilirdi. Karanlık gecede göz önünde uçuşan siyah benekler ile sevgilinin siyah saçları arasında da bir benzetme münasebeti kurulmuştur. Bunlara ilâve olarak, *anber*, ve *abîr* kelimeleri arasındaki *tenasüb* san'atını da belirtmeliyiz.

5. *Ey gece bekçisi, itlerine her gece benim inleyişimden sıkıntı mı vardır? Öyleyse, ağlayıp inleyişimi azaltayım!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin hasreti ve cevri ile âşık geceleri sabahlara kadar öylesine inleyip feryad eder ki sokaktaki köpekleri bile usandırır. Bilindiği gibi köpekler sabahlara kadar sokakları dolaşıp zaman zaman ulurlar. Beyitte bu hususa işaret edilmiştir.

6. *"Dudağının hayalinden bir kerre olsun geçeyim (la'le benzeyen dudağını bir kerre olsun, hayal etmeyeyim)." dedim, fakat insan aziz canından vaz geçer mi?*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin dudağı la'le benzetilirdi. La'l, kırmızı renkli değerli bir madendir. Dudak aynı zamanda hayat verici bir şey olarak düşünülürdü. Dudaktan vaz geçmek, bu sebeple hayattan (candan) vaz geçmek olurdu. Şair ise bunu mümkün görmemektedir, çünkü sevgilinin dudağı gibi, aziz can da tatlıdır ve vaz geçilemez.

7. *Ey güzellik padişahı, ne olur, Atayî'nin halini sorsan! Bir dilenciye Tanrı için lütuf ve ihsanda bulunmak zarar mıdır?*

Sevgili güzelliği ile güzellik ülkesinin sultanı olarak tasavvur edilir. Sultanların Allah rızası için fakir ve düşkünlere lütuf ve ihsanda bulunması, sultanlığı gereğidir. Güzellik ülkesinin, yâni güzellerin sultanı olan sevgilinin de âşıklarına ilgi göstermesi güzelliğinin gereğidir. Beyitte sevgili sultana, âşıkları ise fakir ve düşkünlere benzetilmiştir.

VIII

1. *Ey gümüş bedenli, al benizli, eğer canım gerekse, alın!*

Klâsik edebiyatımızda sevgili gümüş renkli teni, al yanakları ile de tasvir edilir. Sevgili ayrıca bazen merhametli, bazen de zâlim bir kişi olarak düşünülür. Sevgilinin mecazî olarak can alması ise onun zâlimliğine işarettir.

2. *Eğer âşıkların değerini bilseydiniz, ben dilenci de bir refaha ererdim.*

Klâsik edebiyatımızda, sevgili âşıklarının değerini bilmez, onların çektiği acıyı umursamaz tasavvur edilir. Sevgilinin âşığın hali ile ilgilenmesi, âşık için en büyük lütuftur. Bu sebeple âşığın sevgiliden lütuf dilenmesi klâsik edebiyatımızda sık sık ifade edilir.

3\. .... *özlü sözdür ki denilenleri diyiniz!*

4\. *Sizi seven cefadan yüz çevirmez; fakat yine de bir kerecik olsun öldürmekle yetinmeyiniz!*

Klâsik edebiyatımızda, sevgilinin âşığına eziyet etmesi, onun ilgisini gösterdiği için, arzu edilen bir husus olarak ele alınır. Sevgilinin öldürmesi ise bu ilginin sona ermesi demektir ki istenilmez. Halbuki sevgili yan bakışları ile her an öldürmektedir. Şu halde şair bir defa öldürmeyiniz sözüyle, sevgilinin bakışlarının, yâni ilgisinin her an üzerinde olmasını arzu ettiğini ifade etmektedir.

5\. *Senin ayrılığında nereye baksam göz pınarımdan meydana gelmiş denizler görürüm.*

Klâsik edebiyatımızda sevgiliden ayrı olmanın üzüntüsü o kadar fazla kabul edilir ki âşık bu üzüntüyle göz yaşlarını bir pınar gibi akıtır ve göz yaşlarından denizler meydana gelir. Göz yaşlarının deniz meydana getirmesi ifadesiyle *mubalağa* san'atı yapılmıştır. Denizleri besleyenin pınarlar olduğu düşünülünce de ifadenin gerçeği yansıttığı görülür. Beyit şöyle de anlaşılabilir : Göz yaşları gözü kaplayınca, bakıldığında ilk görülecek şey göz yaşı, dolayısıyla sudur. Şairin her tarafı deniz görmesinin bir sebebi de budur.

6\. *Ey sevenler, aşk sofrasından daima bağır kanını içip gam yiyiniz!*

Klâsik edebiyatımızda aşk sofrasının içkisi bağır kanı, mezesi ise gam olarak tasavvur edilir. Bununla aşkın üzüntü verici bir duygu ve hal olduğu belirtilmiş olurdu. İçki sofrasında, içki yiyecekle beraber içilir, böylece sofra, içmek ve yemek sözleri arasındaki ilgiyle *tenasüb* san'atı yapılmıştır.

7\. *Ey Atayî, o ay (sevgili) hangi yoldan salınarak geçse, orada onun (sevgilinin) ayağının toprağını isteyiniz!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin ayağının tozu (toprağı) sürme olarak tasavvur edilirdi (bk. IV. şiir, 7. beyit). Sevgilinin kendisine kavuşmak mümkün olmadığına göre âşıkın sevgilinin ayağının bastığı toprağa sahip olmak, onu sürme gibi gözüne sürmek istemesi normaldır. Beyitte toprak sözü, sürmeyi düşündürmektedir.

IX

1\. *Su yakasında perî gibi oturan o güzel, fazla nazikliğinden dolayı su ile yıkanmalıdır.*

Klâsik edebiyatımızda sevgili perîye benzetilir. Perî bilindiği gibi cinlerin güzel dişilerine verilen isimdir. Perîlerin genellikle su yakasında otururduklarına inanılırdı. İnsanlara pek görünmeyen perîler, görenleri de çarpardı. Halk inanışında su perîleri, orman perîleri gibi çeşitli perîlerin var-

lığı görülmektedir. Ayrıca mehtaplı gecelerde perîlerin bazı insanlara göründüğü ve bu münasebetle mehtaplı gecelerde çarpılma hadisesinin vukuu ile arada bir bağ tasavvur edilirdi. Beyitte saf, nazik varlıklar olan perîlerin su yakasında oturmaları, onların su ile yıkanmak istedikleri ile izah edilmektedir.

2. *(Sevgili) Selsebil suyuna doğru yürüyünce, sanki cennet bahçesinde Kevser suyuna hûri gelmiş gibi oldu.*

Selsebil ve Kevser, cennette bulunup mü'minlere vadedilen suyu güzel, tatlı ve hafif olan iki ırmak veya havuz adıdır. Hûriler ise cennet kızlarıdır. Bunların cennette dolaştıklarına ve mü'minlere hizmet ettiklerine inanılır. Beyitte şair sevgiliyi Hûriye, yakasında dolaştığı suyu da (ki bu su şairin yaşadığı yerdeki güzel bir su olabilir) Kevser'e benzetmiştir, dolayısıyla Selsebil, Kevser, cennet ve hûri kelimeleri arasında *tenasüb* san'atı yapılmıştır.

3. *(sevgili) sudan daha temiz olan elini su ile yıkamaktadır, belki de temiz olsun diye suyu eliyle yıkamaktadır.*

Beyitte ilk önce sevgilinin elini su ile yıkadığı ifade edildiği halde, sonra bundan geri dönülerek temiz olsun diye suyu sevgili eliyle yıkadığı ifade edilmiştir.

4. *"Su kızı (perî) bazen göze görünür." sözünün doğru olduğunu şimdi bildim ve gözümle gördüm.*

Yukarıda da belirttiğimiz gibi (bk. IX. şiir, 1. beyit) perîlerin bir kısmı su kenarlarında yaşarlar ve zaman zaman insanlara görünürler. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin güzelliği ve âşığına sık sık görünmeyişi sebebiyle perîye benzetildiğini belirtmiştik. Bu sebeple şair sık sık göremediği sevgilisini bir şans eseri görünce, "Su kızı bazen göze görünür." sözünün doğru olduğunu anladığını belirtmiş olmaktadır. Beyitte *benzetme* san'atı yanında *tenasüb* san'atı da yapılmıştır.

5. *Atayî, kaşlarının yayını güzellik içinde kemer şeklinde göreli beri sabahları mihrablarda Yâsîn sûresini okur.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin kaşları, şekliyle yaya benzetilir. Yay ise tâkı (kemeri) andırır. Tâk sözü de cami ve mescidlerde kıble tarafında imama mahsus girinti şeklindeki yerin üzerindeki kemere veya kısaca mihraba işarettir. Namaz esnasında imam mihrabda bulunarak namaz kıldırdığı ve *Kur'ân-ı Kerîm* sûrelerini okuduğu gibi, namaz dışında da *Kur'ân-ı Kerîm* mihrab önünde okunur. Ayrıca sevgilinin yüzü aydınlığı ve ilâhî tecelliyi yansıtması bakımından *Mushaf*'a, yüzündeki hatlar ise *Mushaf*'taki âyetlere benzetilirdi. Mushaf, sahifeler haline getirilmiş demektir ki *Kur'ân-ı Kerîm*'in çeşitli adlarından biridir, *Kur'ân-ı Kerîm*, Hakk'ın sözü olup hakkı ortaya koyar, ilâhî gerçekleri dile getirir. Sevgilinin yüzünün *Mus-*

haf'a benzetilmesi işte bu sebepledir. Yâsîn (Yâ-sîn), Mekke'de nâzil olan ve 83 âyetten ibaret bulunan 36. sûrenin adıdır. Sûre *Yâ* ve *Sîn* harfleri ile başladığı için bu adı almıştır. Beyitte yay şeklindeki kaş Yâsîn sûresine delâlet ettiği gibi yüz de sabaha delâlet eder, çünkü sevgilinin yüzü sabah gibi aydınlık ve berrak tasavvur edilirdi. Böylece beyitte zikrettiğimiz bu kelimeler arasında *tenasüb* san'atı yapılmış olmaktadır. Şairin sabahları Yâsîn sûresini okuduğunu bildirmesi, Yâsîn kelimesindeki *Yâ* ile kaş arasındaki münasebeti kurmak içindir, çünkü ya kelimesi "yay" kelimesinin değişik şekli olduğu için ya ile Yâ sözleri arasındaki benzerlikten istifade edilerek *şibh-i iştikak* san'atı yapılmıştır.

X

1. *Ey sâki, kadeh getir ki gül mevsimi (bahar) güzelleşti, taze nergis sarhoş, bülbül nağmesi ise güzel.*

Beyitte bahar tasviri yapılmıştır. Bahar, neş'e ve eğlenme, tabiatın canlanma mevsimidir, çiçeklerin canlanıp açtığı, kuşların ötüştüğü bir mevsimdir. Nergisin sarhoş olduğu ifadesiyle, tohumunda bulunan uyuşturucu maddeye îma edilmiştir. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin süzgün gözünün nergise benzetilmesi bu sebepledir. Sâki, içki sunan kimse, bazen de sevgilidir. Böylece beyitte sâki, kadeh sözleri ile, gül mevsimi, nergis, sarhoş, bülbül ve nağme kelimeleri arasında ilgi bulunduğu için *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

2. *Servi ağacı üzerindeki kumru okuyuculuk kılar (öter); sürahinin kumruya arapça "kul kul" demesi ne güzel!*

Kumrunun servi ağacı üzerinde gûyendelik "okuyuculuk" kılması güzel güzel ötüşüdür. *Kul kul* sözü arapça "söyle söyle" mânasına geldiği gibi, bu sözle sürahiden içki dökülürken çıkan sese de işaret edilmiş bulunmaktadır. Ayrıca bülbül veya kumru, edebiyatta ağaç dalı minberine çıkmış bir hatip olarak düşünüldüğünden surahi kumruya "söyle söyle!", yani konuş demektedir.

3. *Sabah rüzgârının tesiriyle misk kokulu saçların yüz üzerine düşse, gül yaprağı üzerine sünbül saçılmış gibi olur, ne güzel!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin saçları, sünbüle veya miske yüzü ise güle benzetilir. Misk, Doğu Asya'da Hıtay ülkesinde dağlarda yaşayan bir tür ceylanın erkeğinin karın derisi altındaki bezden elde edilen siyah renkli ve güzel kokulu bir sıvıdır. Sabâ rüzgârı, gün doğusundan esen hafif ve serin rüzgâr olduğuna göre ikisi arasında bir münasebet bulunmaktadır. Sabah rüzgarı sevgiliden haber getirdiği gibi, saçlarının misk kokusunu da getirir. Beyitte sabah rüzgârının sevgilinin saçlarını yüzü üzerine dökmesi, gül yaprağı üzerine sünbül saçılmasına benzetilmiştir. Bu münasebetleri

ifade eden kelimeler birbiriyle ilgili olduğu için *tenâsüb* san'atı da yapılmış bulunmaktadır.

4. *Allah korusun, sevgili gül renkli şarap içtiği zaman yanağında şarap aksinin gül gül belirmesi ne güzel!*

Beyitte gül renkli şarap içen sevgilinin yanağında şarap aksinin gül gül belirmesi, sevgilinin yanağının pembeliğine işaret olduğu gibi, şarap içen kimsenin yüzünün yer yer kırmızı renk almasına da işarettir.

5. *Eğer şahlar şahının oğlu Abdullatif Han'ın adaleti olmasa idi, nâzeninler zulmünden yüz Atayî ölecek idi.*

Klâsik edebiyatımızda güzeller zâlim ve acımasız telakki edilir. Beyitte Atayî gibi yüzlerce âşığı nazlı güzellerin zulmünden kurtaran Han Abdullatif'in adaleti olduğu belirtilmiş ve böylece Uluğ Bey'in oğlu şehzâde Abdullatif'e övgüde bulunulmuştur.

XI

1. *Güzellik bahçesinde yüzün gibi kırmızı bir gül görmedik, Mısır ülkesinde de dudağın gibi tatlı şeker görmedik.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yüzü kırmızı güle, dudakları ise şekere benzetilirdi. Bilindiği gibi şeker, şeker kamışından elde edilir. O devirlerde en iyi şeker kamışı yetiştiren ülke Mısır olduğu için, Mısır zikredilmiştir. Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yüzü bahçeye de benzetilirdi. Yüzde yer alan ben, ayva tüyleri, kırmızı yanaklar ise bahçede bulunan çeşit çeşit güllere, güzelliklere benzetilirdi. Bu benzetmelerden hareketle, güzeller içinde sevgili gibi bir güzelin bulunmadığı ifade edilmiş bulunmaktadır. Beyitte ayrıca yanak ve gül kelimeleri arasında *teşbih*, Mısır ve şeker kelimeleri arasında da *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

2. *Çin, Mâçin ve Hoten'de gözlerin gibi merhametsiz ve hatasız kan dökücü bir Yağmâ Türkü görmedik.*

Çin, Mâçin ve Hoten Doğu Asya'da yer alan birer bölge veya şehirdir. Klâsik edebiyatımızda bu yerler merhametsiz ve zâlim güzelleri ile anılır. Hoten ise ayrıca miski ile edebiyatımızda söz konusu edilir. Yağmâ bir Türk kabilesinin adıdır. Bu sebeple Türk-i Yağmâ sözü, Yağmâ kabilesine mensup Türk mânasına geldiği gibi, Yağmâ kabilesine mensup güzel mânasına da gelmektedir. Beyitte her iki mâna kastedildiğine göre *tevriye* san'atı yapılmıştır, ancak ikinci yâni uzak mânası dikkate alınırsa, *ihâm-ı tenâsüb* san'atı yapılmış olur. Bî-hatâ kan tökküçi sözüyle de sevgilinin kan dökmekte hiç hata yapmamış olduğu belirtiliyor.

3. *Seyretmek için boyunun yücesine vardık, Allah daha da yüceltsin, bir yücelik (belâ) gördük ki ondan daha da yücesini (belâlısını) görmedik.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin boyu yüceliği ve düzgünlüğü ile serviye benzetilir. Kâmet "boy" kelimesi kıyâmet kelimesiyle aynı kökten türemiş kelimelerdir. Bu sebeple edebiyatta kâmet ile kıyâmet kelimeleri arasında ilgi kurularak, sevgilinin boyu kıyâmet olarak da tavsif edilir. Bilindiği gibi kıyâmet, mahşer gününde bütün ölülerin yattıkları mezarlardan kıyâm edecekleri, yâni ayakta bekletilecekleri zamanı ifade eder. Bu anlayıştan hareketle sevgili de sokağa çıktığında halkın ve âşıkların onu görebilmek için âdeta bir kıyâmet kalabalığı oluşturmaları sebebiyle sevgilinin boyu ile kıyâmet arasında belirttiğimiz münasebet kurulur. Ayrıca beyitte belâ "dert, sıkıntı" kelimesi ile bâlâ "yücelik, yüksek" kelimesi arasındaki ses benzerliğinden istifade edilerek *şibh-i iştikak* sanatı yapılmıştır.

4. *Ey beyim, bu halkta güzeller gördük, fakat gönül kapmada sizin gibi şuh ve körpe bir güzel görmedik.*

Klâsik edebiyatımızda sevgili güzelliği kadar gönül kapmada ustalığı ile de yer alır.

5. *Ey gümüş tenlim ve çelik gibi katı gönüllüm, seni seveli beri dünyada cefa kılıcından daha kesici bir şey aslâ görmedik.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin teni beyazlığı ile gümüşe, gönlü ise katıldığı ile çeliğe benzetilir. Sevgilinin cefası ise keskin kılıçtan daha keskin kabul edilirdi. Beyitte sevgilinin teni gümüş kılıç kınına, çelik gibi katı gönlü ise kın içindeki kılıca benzetilmiştir.

6. *"Nazlı güzellerde vefa ve sevgi var." derler; biz de bunu çok işittik, ama görmedik.*

Klâsik edebiyatımızda sıkça işlenen bir tema da sevgilinin güzelliği kadar vefasızlığı ve sevgisini âşığından esirgemesidir.

7. *Atayî'nin sözüne iri inci deseler, niye ayıp olsun, çünkü senin ayrılığında onun göz yaşlarından oluşan deniz gibi bir deniz görmedik.*

Klâsik edebiyatımızda söz inciye benzetilir. Beyitte şair dürr-i yetîm "saf ve iri inci" sözüyle, sözlerinin değerini belirtmiş olmaktadır. Ayrıca âşığın göz yaşları seller gibi akıp deniz oluşturduğu düşünülürdü. Bilindiği gibi inci denizde oluşur. Böylece deniz ile inci arasındaki münasebet yanında söz ile inci arasında da bir münasebet kurulmuş olmaktadır. Bu münasebetler ise *tenasüb* san'atını göstermektedir.

XII

1. *"Atayî'm, canını siper kıl!" desen, hemen dururum; doldur at ayım!*

Beyitte Atayî'm sözüyle *tevriye* san'atı yapılmıştır, çünkü kelime hem "benim Atayî'm", hem de "atayım" manâsında kullanılmıştır. Bu hususta imlâ benzerliğinden istifade edilerek *cinas* yapılmıştır.

2. *Ben senin kölenim, canım var oldukça saklasan; eğer saklamasan, sen bilirsin, sat ayım (ay yüzlüm)!*

Bilindiği gibi eskiden köle, sahibince istenirse korunur, istenirse satılırdı. Bazen de sahibi tarafından âzâd edilir ve kendisine hür olduğuna dair bir belge verilirdi. Klâsik edebiyatımızda sevgili sultan, âşık da köle kabul edilirdi. Beyitte yer alan "sat ayım" sözü "satayım" şeklinde de okunabildiği için *tevriye* san'atı yapılmıştır.

3. *Güzelliğinin şarabından herne kadar sarhoş isen de, vefa şarabının kadehinden de tat (vefalı ol) ayım (ay yüzlüm)!*

Klâsik edebiyatımızda sevgili güzelliğinin sarhoşu, aynı zamanda da vefasız kabul edilirdi. Beyitte bu hususa işaret edilerek sevgiliden biraz da vefa şarabı ile sarhoş olması, yâni âşıklarına az da olsa vefa göstermesi dileği ifade edilmektedir. Beyitte ayrıca sarhoş, şarap, kadeh kelimeleri arasında da *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

4. *Bu beş günlük fâni ömür ebedî değildir, onun için ay yüzüne hemen bakayım!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin âşıklarına çok nadir göründüğünü, güzelliğini âdeta sevenlerinden gizlediğini belirtmiştik. Ömür ise sevgiliyi görmek için uzun süre bekleyecek kadar uzun değildir. Bu sebeple sevgili göründüğü zaman yüzünü açmalı ki âşık ay yüzünü hemen görebilsin. Sevgilinin çok nadir olarak görülmesinin bir sebebi de onun perîye benzetilmesidir. Bilindiği gibi perî de insanlara çok nadir olarak görünen bir varlık kabul edilirdi. Yine daha önce de belirttiğimiz gibi sevgilinin yüzü aya, yüzündeki örtü de buluta benzetilirdi. Sevgilinin yüzünü açması, ayın bulut içinden çıkması şeklinde tasavvur edilirdi.

5. *"Ey Atayî'm, neredesin?" desen, sevginin okunu göklerden aşırırım.*

Mihr kelimesi "güneş, sevgi, vefa, lütuf" mânalarına geldiği gibi, mihr oku da güneşin ışıklarına delâlet eder. Güneş ışıklarını yeryüzüne göndererek, dünyayı aydınlatır ve hayata imkân verir. Şu halde mihr "güneş" ile gök kelimeleri arasında *tenâsüb* bulunmaktadır. Klâsik edebiyatımızda âşıkın bağrından çıkan yakıcı âhlar da oklara benzetilirdi, ve âşık bunları göklerden aşırırdı. Bu yönüyle de beyitte güneş ışınları ile âh okları arasında *benzetme* san'atı yapılmıştır. Beyitte mihr "güneş" kelimesinin ikinci mânası "sevgi" kastedildiğine ve beyit bu mâna üzerine kurulduğuna göre de *ihâm-ı tenâsüb* san'atı yapılmış bulunmaktadır.

XIII

1. *Hasta gönlümden hayalin bir lahza olsun gitmez beyim, nasıl ki sana kavuşma eteğine elim erişmez, beyim!*

Hasta gönül âşık gönüldür, sevgiliye kavuşma arzusu ile perişan ve kararsız, aşk ateşi ile için için yanan gönüldür. Sevgiliye kavuşamayan âşık gönlünde sakladığı sevgilinin hayali ile avunur. Sevgilinin eteğine âşığın elinin erişememesi, yâni sevgiliye kavuşamaması, âşığın çâresizliğini gösterir. Klâsik edebiyatımızda sevgili için "bey, sultan, padişah" gibi ünvanlar, âşık için de "kul, köle, gedâ, miskin" gibi sıfatlar kullanılırdı.

2. *Bu gönlümün elinden ne yapayım beyim, güçsüz ve çâresiz oldum; sensiz hiçbir yerde bir ân için olsun durup dinlenmez (huzur bulmaz.)*

Sevgiliden uzak olan âşığın gönlü kararsız ve huzursuz olur. Âşık bu durumda çâresiz ve perişandır, üstelik nasihat da tesir etmemektedir.

3. *Sen benim için ne kadar kötü söylesen de ben senin için duacıyım, çünkü sâdık âşık cefadan alnını buruşturmaz (cefa çekmekten çekinmez), beyim!*

Sevgilinin eziyet etmesine, âşık hakkında kötü söylemesine karşılık âşığın sevgiliye duacı olması, bu durumdan memnun kalması klâsik edebiyatımızda sık sık ifade edilmiştir. Sevgilinin iyi davranması kadar kötü davranması da onun ilgisini gösterir. Gerçek âşık aşkında sadakat gösteren, eziyetten kaçınmayan âşıktır. Alın çıtmak, yâni alın buruşturmak memnuniyetsizlik ifadesidir, bu bakımdan beyitte gerçek âşık alın çıtmaz denmektedir. Beyitte sevgilinin eziyetine, kötü söz söylemesine karşılık âşığın duacı olması ifadesiyle *tezad* san'atı yapılmıştır.

4. *Sen beni yücelterek kullarının arasında sayma; itlerinin arasında sayılmam bana niye yetmesin, beyim?*

Beyitte mubalağa derecesine varan bir tevâzu ifade edilmiştir. Şâir sevgilinin kendisini kullar arasında saymasını kendisine layık görmemekte, itlerinin arasında sayılmasını bir lütuf olarak görmektedir. Klâsik edebiyatımızda yer alan bu tür ifadelerin yadırganacak derecede bir tevâzu olduğunu da belirtmemiz gerekir.

5. *Rakip Atayî'yi ayıplamakla senin eşiğinden kovamaz, çünkü hiçbir it dilencinin vurması ile (bulunduğu) kapıyı bırakıp gitmez, beyim!*

Rakip ve âşık çatışması klâsik edebiyatımızın sıkça ele alındığı temel hususlardan biridir. Âşık için, sevgiliyi seven herkes rakiptir. Rakip âşık için bir engel, uğursuz ve hâin bir kişidir; âşığı sevgilinin nazarında kötü, değersiz bir kimse olarak göstermeğe çalışır. Ancak âşık buna rağmen sevgilinin sokağını yine de terketmez, dilencinin değneği ile kovduğu köpeğin, alıştığı kapıyı terketmeyişi gibi. Bu benzetmeyle beyitte *irsal-i mesel* san'atı yapılmış olmaktadır.

XIV

1. *Ey benleri misk, yanağı lâle ve gözü âhu, saçının gamında gönlü kara kaygı kapladı.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin benleri rengi ve kokusu ile miske, yanakları kırmızılığı ile lâleye, gözleri de güzellik ve ürkekliği ile âhuya benzetilirdi. Bilindiği gibi âhu ürkek ve nazlı bir hayvandır. Sevgilinin gözlerinin âhuya benzetilmesi bu sebepledir. Yanaktaki benlerin miske benzetilmesi güzel kokusu kadar rengiyledir de (misk için bk. I. şiir, 3. beyit) Klâsik edebiyatımızda saç, rengi ve şekliyle geceye, yılana ve tuzağa da benzetilirdi (bk. III. şiir, 4. beyit ; V. şiir, 6. beyit) Aşığın gönlü ise tuzağa yakalanmış bir kuşa benzetilirdi. Beyitte bu benzetmelerden başka kara kaygı ile kara saç arasında da gizli bir benzetme kurulmuştur. Aradaki ilgi kıvrım kıvrım olan saç gibi kara kaygının da insanı kıvrandırmasıdır.

2. *Eyvah, ayrılığının gecesinin tanı ne zaman atacak? Bu aydınlık dünya bana karanlık oldu.*

Klâsik edebiyatımızda sevgiliden uzak olma ile sabahı geç olan karanlık gece arasında daima bir münasebet kurulur. Karanlık gecenin sona ermesi âşığın sevgilisine kavuşması, onu görmesi demektir. Bilindiği gibi sabahın olması güneşin doğması ile mümkündür. Sevgili de güneşe benzetildiğinden, âşığın onu görmesi karanlık gecesinin sona ermesi, dünyasının aydınlanması demektir. Dünyanın karanlığa gömülmesi güneşin batması sebebiyle olduğu gibi, âşığın dünyasının kararmasına, yâni keder ve ümitsizliğe gömülmesine sebep sevgiliyi görememesidir. Beyitte yer alan tan, parlak, dünya, karanlık kelimeleri birbiriyle ilgili olduğu için *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

3. *Gönlümün yılana benzeyen saçına dolanmasının faydası ne, çünkü bilmeden zehir tattım.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin saçı daha önce de belirttiğimiz gibi yılana da benzetilirdi. Bilindiği gibi yılan avına sarılıp zehirleyerek öldürür. Âşıkın sevgilinin saçlarından, yâni ona bağlanmaktan kurtulması mümkün değildir. Sevgilinin aşkı ise öldürücü bir zehirdir. Âşık bunu bilmeden tadar.

4. *Şeker kamışı (tatlılık hususunda) dudağınız ile iddiaya kalkışsa, sürelim; ağzın ile darlık hususunda kavgaya tutuşan fıstığı da yaralım (yarmak gerekir)!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin dudağı şekerden daha tatlı, ağzı ise yok denecek kadar küçük kabul edilirdi. Bu bakımdan dudak hayat suyuna, ağız ise yokluğa işaret eder. Ağız kapalılığı ile muammaya da benzetilirdi. Böylece ağzın açılması ile muammanın çözülmesi arasında bir münasebet kurulurdu. Muammanın çözülmesi (açılması) ifade ettiği gizli hakikatin ortaya konulması, açığa çıkarılmasıdır. Ağzın açılması ise sözlerin ortaya dökülmesi, yâni hakikatlerin ifadesidir. Ağız şekli ile fıstığa da benzetilir. Beyitte, fıstığın darlık (kapalılık) hususunda kavgaya tutuşması

halinde yarılması gerekir ifadesiyle, fıstığın içini çıkarmak için kabuklarının yarılması gereğine işaret edilmiştir.

5. *Atayî, eğer sevgilinin kavuşma eteğine el uzatsan, bağrını su eyle ve hayatından ümidini kes!*

Sevgiliye kavuşmak çok zor, hatta imkânsızdır. Bağrın su haline gelmesi, üzüntüden erimesi demektir. Sevgilinin aşkı öldürücü olduğu için ona yakalanan kimsenin hayattan ümidini kesmesi gerekir.

XV

1. *Gönül aldın beyim, gizlenmen niye; cefayı hadden aşırman niye?*

Sevgilinin gönlünü kendisine bağladığı âşıklarından habersiz olması, âşıklarına tahammül edilemeyecek derecede eziyet etmesi klâsik edebiyatımızda sık sık işlenen bir husustur.

2. *Rakiplere dudağın tebessüm eder, üzüntüden kanımı taşırman (coşturman) niye?*

Klâsik edebiyatımızda sık sık ele alınan bir konu da âşık ile rakip çatışmasıdır. Sevgili âşıka cefa olsun diye herkese güler yüz gösterdiği halde âşıkı umursamaz. Bu durum âşıkı kıskandırdığı gibi kanını taşıracak kadar hiddetlendirir (bk. şiir : XIII, beyit : 5).

3. *Gönül şişesinde olan sevginin şarabıdır, cefa ile ona taş vurman niye?*
Klâsik edebiyatımızda gönül şişeye benzetilir. Şişede şarap bulunduğu gibi, gönülde de sevgi bulunur. Sevgi de şarap gibi sarhoş edici, kendinden geçirici telakki edilirdi; böylece aşk ile şarap arasında da benzerlik münasebeti kurulurdu. Gönüldeki kan nasıl hayat verirse, sevgi de ruha hayat verir, onu besler. Şişeye atılan taşın şişeyi kırdığı, içindekini yere döktüğü gibi, sevgilinin eziyeti de âşığın gönül şişesini kırar, çok değerli olan sevgisini şarap gibi yere döker, yâni değersiz hale düşürür. Beyitte şişe ve şarap ile gönül ve sevgi kelimeleri arasında ayrıca *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

4. *Yürüdüğün zaman yen ile ağzını örtme! Yok olan şeyi gizlemen niye?*

Beyitte eski yaşayışımızla ilgili bir husus ifade edilmiş bulunmaktadır : Eskiden hanımlar sokağa çıktıklarında feracelerinin yeni (kolu) ile ağızlarını örterlerdi. Klâsik edebiyatımızda ağız yok denilecek kadar küçük kabul edildiğinden sevgilinin, yok olan şeyi yeni ile gizlemesi haliyle gereksiz olmaktadır. Ancak beyitte sevgilinin ağzının yok olduğu ifade edilmekle *tecâhül-i ârifâne* san'atı yapılmıştır.

5. *Ey Atayî, rüzgâr sevgilinin saçlarını yere değdirmediği halde, senin yere baş koyman niye?*

Âşıkın yere baş koymak istemesi, sevgiliyle temas etmek arzusunu ifade etmektedir. Rüzgârın saçları dağıtması tabiî bir hadisedir, ancak beyitte sevgilinin saçlarının uzunluğuna *kinâyede* bulunulmuştur.

XVI

1. *Minnet ancak Allah içindir; (Allah'a şükür) tekrar yüzünüzü gördük ve kulak Aden incisine benzeyen sözünüzü işitti.*

Sevgilinin yüzünü görmek ve Aden incisine benzeyen (değerli) sözlerini işitmek âşık için Allah'ın bir lutfudur, çünkü perî gibi tasavvur edilen sevgili kolay kolay görülmez. Aden, güney Yemen'de bulunan incileriyle meşhur bir yerin adıdır. Sevgilinin sözlerinin Aden incisine benzetilmesiyle, sevgilinin az konuştuğu ve sözlerinin değerli oluşu îma edildiği gibi kulağın şekil bakımından sadefe benzediğine de işaret edilmiştir.

2. *Ayın ne (parlak) gözü, ne de kara kaşı var, bu sebeple kendinizi o gök cismine benzetmeyiniz!*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin yüzü aya benzetilirdi. Ancak beyitte bu anlayıştan vazgeçildiği, sebep olarak da ayın sevgilinin gibi güzel gözleri ve kara kaşları olmadığı gösterilmiştir. Ay bir gök cismidir, yâni felekîdir, oysa sevgili sâdece madde değil, madde halini almış ruhtur. Felekî sözüyle ayın değersiz oluşu ve beyhude dönüp durduğu da ifade edilmiştir. Böylece bu sözle *tevriye* san'atı yapılmıştır.

3. *Ezelde kısmet dağıtan (Hazret-i Allah) güzellik ve tatlılık paylaştığında sizin tadınızı herkesten fazla kılmıştır.*

İslâmiyet'e göre Allah ezelde herkesin nasibini belirlemiştir, buna kader; kaderin tahakkuk etmesine de kazâ denilir. Klâsik edebiyatımızda sevgili Allah'ın müstesna yaratığı olarak düşünülür.

4. *Samur elbise hararet getirir, giymeyiniz; as gibi teninizin üstüne kunduzunuzu (saçınızı) yayınız!*

Samur, postu ile meşhur bir hayvandır. Postundan yapılan kürkler kıymetli olup çok sıcak tutar. Kunduz da postu siyah ve kıymetli olan bir hayvandır. Beyitte sevgilinin siyah saçları kunduz postuna benzetilmiştir ve samur kürk yerine üstünüze siyah saçınızı yayın denmiştir.

5. *Ey yüzü ay, felek Atayî'nin ayrılığı ile yıldızınızı uygun düşürmez (barıştırmaz).*

Eski telakkiye göre gök cisimleri ile göklerin hareketleri insanların kaderi üzerine tesir ederdi. Yine bu anlayışa göre her insanın bir yıldızı bulunur, bu yıldızın yükselip alçalması o insanın kaderini belirlerdi. Talihli insanın yıldızı yükselmiş, talihsiz insanın yıldızı alçalmış demekti. Ayrıca iki insanın yıldızlarının uyuşması aralarındaki münasebetin uygunluğuna

delâlet ederdi. Beyitte Atayî de, sevgiliden ayrı oluşunu, yıldızı ile sevgilinin uyuşmamasıyla izah etmektedir. Yıldızların hareketlerini belirleyen göklerin dönüşüdür (devrân-ı felek). Eski Astronomiye göre gök, iç içe dönen dokuz küre şeklindeydi. Göklerin hareketi mevsimleri de meydana getirirdi. Eski anlayış kötü kaderin müsebbibi olarak felekleri (gökleri) görmüştür. Bu bakımdan klâsik edebiyatımızda felek, dönek, vefasız, zâlim ve kararsız bir varlık olarak telakki edilmiştir.

XVII

1. *Bülbül ve bahçenin ümidi (beklediği) gül olduğu gibi bu hasta canın (Atayî'nin) ümidi de güzelliğindir (güzel yüzünü görmektir).*

Klâsik edebiyatımızda sevgili güle, âşık da bülbüle benzetilir. Bülbülün inleyişine sebep gülden ayrı olmasıdır. Aynı şekilde sevgiliden ayrı olan âşık da hastadır ve feryad edişi hasrettendir. Onu iyileştirecek şey ise, sevgiliye kavuşmasıdır.

2. *Sevgilinin dudak ve dişlerinin arzusu gözden bazen mercan, bazen de parlak inci (göz yaşı) dökülmesine sebep olur.*

Klâsik edebiyatımızda sevgilinin dudağı kırmızılığı ile mercana, dişleri ise beyazlığı ile inciye benzetilir, böylece sevgilinin dudak ve dişlerinin mercan ve inci gibi kıymetli olduğu ifade edilmiş olur. Âşığın döktüğü göz yaşları da kıymetli olduğundan inciye veya kanlı olduğunda da mercana benzetilir. Beyitte bu benzetmeler dışında inci ve mercan kelimeleri ile dudak ve diş kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

3. *Yüzünde bulunan o iki Çolpan (göz) arzusu geceleri yıldız gibi göz yaşımın saçılmasına sebep olur.*

"Zühre, Venüs, Kervankıran, Çoban yıldızı" gibi adlarla da anılan Çolpan yıldızı parlak bir yıldız olduğu için sevgilinin gözleri klâsik edebiyatımızda Çolpan'a benzetilir. Bilindiği gibi yıldız geceleri görülür. Beyitte âşığın sevgiliden ayrılığı sebebiyle geceleri döktüğü göz yaşları yıldızlara benzetilmiştir. Yıldızların çokça görülmesi gecenin karanlığına delâlet ettiği gibi, âşığın yıldız gibi göz yaşı dökmesi de üzüntüsünün fazlalığına delâlet eder. Beyitte gece, karanlık, yıldız ve Çolpan kelimeleri arasında *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

4. *Saçlarının kıvrımındaki çevgân arzusu beni gûy gibi başı dönmüş kıldı.*

Gûy küçük top, çevgân ise eğri bir çomaktır. Bu ikisiyle oynanan oyuna gûy ve çevgân oyunu adı verilir. Oyuncular at üstünden ellerindeki çevgânla gûya belirli kaidelere göre vurarak oynarlar. Beyitte sevgilinin saçlarının kıvrımı çevgâna, âşığın başı da gûya benzetilmiştir.

5. *İnayet kıl ki bu gedanın (fakirin) başında sultana (sevgiliye) hizmet etmek arzusu vardır.*

Klâsik edebiyatımızda sevgili güzellik ülkesinin sultanı, âşık ise onun kulu tasavvur edilirdi. Sevgiliye hizmet etmek, ona yakın olmak demektir ki âşığın isteği de budur. Ancak sultanın huzuruna çıkmak kolaylıkla mümkün olmadığı gibi, âşık da kolayca sevgiliye ulaşamaz. Edebiyatımızda sultan (sevgili) ile kölesinin (âşığın) durumunu anlatan ve "*Şâh u gedâ*" veya "*Bay u gedâ*" adları ile mesnevîler de yazılmıştır.

6. *Eğer beyinden ihsan ümidi olmasa idi, bu kul yüz defa ölür idi.*

Bey, sevgilidir. Onun kuluna ihsanda bulunması beyliği gereğidir. Sevgilinin ihsanı âşığa ilgi göstermesidir.

7. *Ey can tabibi, Atayî'nin derdine derman sana kavuşma ümididir.*

Klâsik edebiyatımızda sevgili tabib olarak tasavvur edilir, âşıklarının hasta gönlünü, ilgi göstererek iyileştirir. Beyitte hasta, tabib, derman kelimeleri arasındaki ilgiyle *tenâsüb* san'atı yapılmıştır.

NOTLAR

[1] ay "ey" seslenme edatı Çağatay metinlerinde genellikle اى şeklinde, bazen de آى şeklinde yazılmıştır. Kelimede bulunan *y* ünsüzünün tesiriyle *ey*, *iy* gibi şekiller birçok lehçe ve şîvelerde görülmektedir. Hatta vezin gereği *ī* şeklinin varlığını da kabul etmemiz gerekir. Ancak imlâdan *ay* ~ *ey* şekillerini tefrik etmek mümkün olmadığı için metinde *ay* şekli tercih edilmiştir.

[2] özin (< *öz+i+n)* "kendisini" kelimesi beytin mânasına uygun düşmekle baraber, mâna yanında vezin ve selika bakımından *özni* olması daha uygun olurdu. Ancak metnin orijinali elimizde olmadığı için Samoyloviç'in tesbitine bağlı kalınarak metinde *özin* şeklini muhafaza ettik.

[3] ġonçe *(< FZ*, s. 1391 *ġunçe*; *Steingass*, s. 896 *ġunçe*, *ġunca)* "gonca". Çağatay metinlerinde kelime غنچه . غنچه imlâları ile geçmektedir. Metnimizde *ġonçe* okuyuşu tercih edildi.

[4] bir ü barī terkibi metnimizde پروبارى şeklinde tesbit edilmiştir. Terkibin sonundaki *-ī* nisbet ifade etmelidir, bu durumda *bir ü bar* "bir ve var", *bir ü barī* ise "bir ve var olan" mânalarına gelmiş olmalıdır ki *bir* Tanrı'nın "birlik, vahdet", *bar* ise "var, mevcut" sıfatına işarettir. *Bir ü bar* Türkçe kelimelerden Farsça kaideye göre bağlama "atıf" grubu olup Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet*'inde de sıkça geçmektedir (bk. *DHS*, s. 421).

[5] ya "yay" kelimesinin eski (bk. *Dîvân*, *Dizin.*, s. 723; *EDPT*, s. 869; *KB*, beyit : 371 gibi), *yay* şeklinin ise daha sonra ortaya çıkan bir şekil olduğu anlaşılıyor. (Kelimenin Türk lehçe ve şîvelerindeki *yoy*, *yāy*, *ca*, *cay*, *ceya* şekilleri için bk. *EDPT*, s. 869).

[6] çınındın (< *çın+ı+n+dın)* kelimesinin kökü olan *çın*, "doğru, gerçek, sâdık" mânalarına geldiğine göre (bk. *LÇTO*, s. 164), kelimeyi "sadakatinden, bağlılığından" şeklinde mânalandırmayı uygun bulduk.

[7] sög– (bk. *AGr*, *Glossar*, s. 335, *Radloff*, *Wb*. c. IV, st. 570) ~ sög– (bk. *Dîvân*, *Dizin*, s. 532), sö:g– (bk. *EDPT*, s. 818) "sövmek, kötü söz söylemek, azarlamak" şekillerinde tesbit edilen kelimenin Çağatay sözlüklerinde (meselâ bk. *Senglah*, v. 254r; *LÇTO*, s. 192) alfabe sebebiyle nasıl tesbit edildiği belli değildir. Biz kelimenin *sög*– şeklini tercih ettik.

[8] ḳandın *(< ḳanı-dın)* "nereden", kelimesinin kökü olan **ḳa* ile bu kökten genişlemiş şekiller için bk. *AGr.* § 194. Çağatay metinlerinde bu şeklin yanında yaygın olarak *ḳaydın*, *ḳayudın* şekilleri de görülmektedir.

[9] cur – (جور-) kelimesinin mahiyetini tesbit etmek mümkün olmadı. Metnimizdeki imlâdan kelimeyi *cor*–, *cör* –, *çur* –, *çör* –, *çür* –, *cür* – şekillerinde de okumak mümkündür. Biz *cur* – şeklini tercih edip beyte uygun olarak "yay gibi germek, bükmek" şeklinde mânalandırdık.

[10] bilmeslikindin *(< bil-mes+lik+i+n+din)* "bilmediğinden, câhilliğinden". *bil* – fiilinin olumsuz geniş zamanı *bilmes*'in isimden isim yapma eki + *lik* ile genişletilmesi yaygın olmamakla beraber lehçe ve şîvelerde görülmektedir. Esasen Çağatay edebî diiinde – *ma*/–*me* fiilden isim yapma ekiyle teşkil edilen fiil isimleri yerine – *maḳlıḳ*/ – *meklik* (< – *maḳ+lıḳ*/ – *mek+lik)* birleşik ekiyle teşkil edilen şekillerin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (bk. *Chag. Man.* § 76, c). Aynı şekilde – *mas*/– *mes* isim - fiil ekiyle teşkil edilen kelimelerin + *lıḳ*/+ *lik* isimden isim yapma ekiyle genişlemiş şekilleri de fiil ismi mânası verir : *bilmeslik* "bilmeme".

[11] soymaç (<*soy-maç*) kelimesine sözlüklerde rastlanamamakla beraber kelimenin *soy* – "soymak" fiilinden – *maç*/– *meç* fiilden isim yapma ekiyle teşkil edilmiş bir isim olduğu ve beytin mânasından da *soy* – ile ilgili bir oyun adı olduğu anlaşılmaktadır. J. Eckmann – *maç*/– *meç* ekinin yemek isimleri yaptığını bildirmektedir, ancak örneğimiz böyle bir ifade taşımamaktadır (bk. *Chag.Man.* § 26, 15).

[12] ḳımaç∼ḳıymaç (<*ḳıy-maç*) "eğri, ters, sert bakan göz, şaşı" kelimesinin imlâsı daima قیماج şeklindedir. Bu imlâya göre iki türlü okunan kelimeyi Clauson *ḳımaç* şeklinde tesbit etmiştir (bk. *Senglah*, s. 71). *ḳımaç* şeklinin, *ḳıymaç*'tan ses erimesi yoluyla ortaya çıktığı açıktır. Biz metnimizde yaygın olan *ḳımaç* şeklini tercih ettik.

[13] öyürmes (< *öyür-mes*) "çevirmez, döndürmez"; *öyür* – : ET *ebir* –, *egir* – (bk. *Gr. OT*, *Glossary*, s. 324–325; *EDPT*, s. 14), BT *evir* – "takip etmek, çevirmek" şekilleri göz önüne alınırsa, *öyür* – şeklinin *evir* – fiilinden yuvarlaklaşma yoluyla ortaya çıktığı anlaşılır.

[14] uşmunāk : Kelimenin imlâsı اوشموناك şeklinde tesbit edilmiştir. Buna göre kelime *uşmu*+*nāk* (<*uşmu* "işte bu, bu"+*nāk*) şeklinde düşünülebilir, ancak Farsça nisbet ve ittisaf edatı olan +*nāk*'ın Türkçe bir kelimeye getirilmesi alışılmış değildir. Beyitten *uşmunāk* sözünün "hazır, işte burada" gibi bir mânada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[15] barınça (< *bar*+*ı*+*n*+*ça*) "var oldukça" veya *barında* (<*bar*+*ı*+*n* +*da*) "hakkında, var iken" gibi şekiller Çağatay edebî dilinde oldukça yaygındır. *Barınça* şeklinde +*ça* eşitlik ekinin 'zaman' fonksiyonuyla kullanıldığı açıktır.

[16] çıt – "çatmak, buruşturmak" kelimesinin *çat* – fiili ile ilgisi düşünülebilir.

SÖZLÜK

A

āb (F) : su
āb-ı ḥayāt (F, ḥayāt A) : hayat suyu, karanlıklar ülkesinde bulunduğuna ve içene ölümsüzlük verdiğine inanılan efsanevî su
āb-ı ḥayāt-ı Ḫıżr (F) : Hızır'ın bulduğu hayat suyu
āb-ı Kevs̱er (F, Kevs̱er A) : Kevser suyu
'abā (A) : abâ, yünden dokunmuş kaba kumaş, bu kumaştan yapılmış giyecek
'abīr (A) : güzel koku
'aceb (A) : acep, tuhaf, şaşılacak şey
aç : aç
aç– : açmak
ādemī (F) : Hz. Âdem'in sülbünden gelenler, insanoğlu
'Aden (y.a.) : Yemen'in sahil şeridinde yer alan ve incileri ile ünlü bir şehir
'adl (A) : adâlet, doğruluk
'adl-ı şehen-şāh-zāde Han 'Abdu'l-laṭif (F) : şahlar şahından doğmuş Han Abdullatif'in adâleti
ağız: ağız
ağzına ağzına ur– : devamlı şekilde ağzına vurmak
ağzı ḳuru– : çok susamak
ağu: zehir
āh (F) : âh, yazık, eyvah
āḫir (A) : son, nihayet
āhū (F) : ceylan, karaca
'aks (A) : akis, yansıma
'aks-i mey (F) : şarabın aksi, mec. sevgilinin yanağındaki pembelik
āl (A) : âile, sülâle
al : al, kırmızı
al–: almak
'ālem (A) : âlem, dünya
alın: alın
alın çıt– : alın buruşturmak, kızmak
Āl-i 'abā (F, kelimeler A) : Hz. Muhammed'in abası altına aldığı kendisi, kızı Hz. Fâtime, damadı Hz. Ali ve torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyn'den ibaret âilesi
ammā (A) : amma, fakat, ancak
'Arabça (< A 'arab + ça) : Arapça, Arap dili
arıḳ : temiz, sâf, pâk
'āriż (A) : yanak
artuḳ : fazla
ārzū (F) : ârzu, istek
ās (F) : kakum denilen hayvan
aṣl (A) : asıl, esas, temel, kök
'āşıḳ (A) : âşık
'āşıḳ-ı bī-çāre (F, 'āşıḳ A) : çâresiz âşık, zavallı âşık
'āşıḳ-ı ṣādıḳ (F) : sadakat gösteren âşık
aşur–: aşırmak, fazlalaştırmak
āşüfte (F) : çılgınca seven, bu yüzden de perişan halde bulunan
at : ad, isim
at– : atmak, fırlatmak
'aṭā (A) : bağış, ihsan, bağışlama, ihsanda bulunma
aṭā bol– : bağışlanmak
atımçı : atıcı, nişancı
ay : ay; mec. ay gibi güzel ve parlak sevgili
ay : ay, eyvah
'ayb (A) : ayıp, kusur, utanılacak şey
ayır– : ayırmak
ayıt– : söylemek, demek
'ayyār (A) : hîlekâr, kurnaz, aldatıcı
'ayyāre (A) : aldatıcı
'azīz (A) : aziz, muhterem

B

bād (F) : rüzgâr
bāde (F) : şarap, içki
bāde-i gül-gūn (F) : gül renkli şarap
bād-ı ṣabā (F) : doğudan esen, hafif, serin ve tatlı rüzgâr
bāğ (F) : bağ, bahçe

bāğır : bağır, yürek
*bağır ḳanın iç– : çok üzülmek
*bağırnı su eyle– : üzüntüden yüreğini su gibi akıtmak
baḥs̱ (A) : bahis, söz
baḳ– : bakmak
*baḳıp tur– : devamlı bakmak
baḳış : bakış
bālā (F) : yüksek
bar : var, mevcut
bar– : varmak, gitmek
barı : bütün, hep
barınça : var oldukça
baş : baş
*baş alıp ḳaç– : bırakıp gitmek
*baş ur– : belirmek, meydana gelmek, meydana çıkmak
bat : hemen, derhal
bedenlig (< F beden + lig) : bedenli, vücutlu
beḳā (A) : devamlı olma
beḳāsız (< A beḳā + sız) : baki olmayan, ölümlü
belā (A) : belâ, âfet
belki (F) : belki, olabilir, hatta
bende (F) : kul, köle
benefşe (F) : menekşe
berg (F) : yaprak
bī-çāre (F) : çâresiz
big : bey
bigin : gibi
bī-ḫaṭā (F) : hatasız
bil : bel
bil– : bilmek
bile : ile, birlikte, beraber
bilmeslik : bilmeme
bir : bir
birle : ile, birlikte, beraber
Bir ü Barī (F. Kelimeler T) : bir ve var olan, Allah
bisyār (F) : çok, fazla
biş : beş
biz : biz
bol– : olmak
bostān (< F bustān) : bahçe
boy : boy
boyun : boyun
bu : bu (işaret zamiri)
bu : bu (işaret sıfatı)
būyī (F) : güzel bir koku
bülbül (A) : bülbül

C

cām (F) : kadeh
cām-ı mey (F) : şarap kadehi
cān (F) : can, ruh
cān ṭabībi : can doktoru, sevgili
cāndın ilig yu– hayattan ümit kesmek
cāndın toy– : candan bezmek
cānġa köz tik– : öldürmeğe kast etmek
cān-ı ʿazīz (F) : aziz can
cebe (F) : zırh
cefā (A) : eziyet, incitme
cemāl (A) : yüz güzelliği
cennet (A) : gölgeli ve ağaçlı bahçe, cennet; İslâmiyet'e göre mü'min kişilerin âhirette gidecekleri ni'metlerle dolu yer, bahçe. İnanışa göre Arş'ın sağında yer alan cennet sekiz tabaka olup adları şöyledir : *Huld, Me'vâ, Na'îm, Âliye, Adn, Firdevs, Dârü's-selâm, Hayevân.* Her cennet farklı yapıda ve mertebededir.
cevher (A) : öz, maya, esas unsur
cevher-i rūḥī (F, kelimeler A) : ruh cevheri
cevlānī (< A. cevlān, cevelān + ī) : gezme, dolaşma
cevlānī ḳıl– : gezip dolaşmak
cevr (A) : eza, cefa, eziyet
cihān (F) : cihan, dünya, âlem
cur– : yay gibi germek, bükmek

Ç

çāre (F) : çâre, tedbir
çār-ṭāḳ (F) : çardak
çār-ṭaḳ-ı serv (F) : servi çardağı
çeşme (F) : çeşme, pınar
çevgān (F) : çevgân oyununda atlı oyuncuların oyun topuna (gûy) vurmak için kullandıkları ucu eğri değnek; kıvrım, büklüm
çıḳ– : çıkmak
çıt– : çatmak, buruşturmak
Çīn (y.a.) : Çin ülkesi
Çolpan : çoban yıldızı; mec. parlak göz
çü (F) : çünkü

D

dağı : dahi
dām (F) : tuzak
dāmen (F) : etek

dāmen-i vaṣl (F, vaṣl A) : kavuşma eteği, kavuşma
dāne (F) : tane; kuş avlamak için kıldan yapılma tuzak ilmeğinin içine konulan tahıl tanesi
dāneī (F) : bir tane
dāne vü dām (F) : tane ve tuzak
da'vī (A) : dâva, iddia
*da'vī ḳıl- : iddiada bulunmak
*da'vī ḳoy- : iddiadan vazgeçmek
dem (F) : an, vakit
dem-i āḫir (F, āḫir A) : son an, can verme anı, ölüm vakti
dendān (F) : diş
derd (F) : dert, keder, kaygı, sıkıntı
derd-i ser (F) : sıkıntı
dermān (F) : ilaç, çâre, güç
dermānde (F) : âciz, güçsüz
deryā (F) : deniz
devrān (A) : dönme
devrān-ı felek (F, kelimeler A) : göklerin dönüşü
di- : demek, söylemek
digül : değil
dik : gibi, benzer
dil (F) : gönül
dil-rübā (F) : gönül kapan, gönül alan sevgili
dil-rübālıḳ (< F dil-rübā + lıḳ) : gönül kapma
dīn (A) : Allah'ın emirlerinin tamamı, ilâhi nizam
dōst (F) : dost
du'ā (A) : dua
du'āçı (< A du'ā + çı) : dua eden
dünyā (A) : dünya
dürr (A) : inci
dürr-i 'Aden (F, kelimeler A) : Aden incisi
dürr-i meknūn (F, kelimeler A) : parlak inci
dürr-i yetīm (F, kelimeler A) : sadefinde tek olarak bulunan iri inci; mec. Hz. Muhammed
düşnām (F) : sövme, kötü söz söyleme, tekdir

E

ebed (A) : sonu olmayan gelecek zaman
efgār (F) : yaralı
*efgār eyle- = yaralamak, parçalamak
eger (F) : eğer, şâyet
ehl (A) : ehil
ehl-i dil (F, ehl A) : gönül ehli, halden anlar
ehl-i Kelām (F, kelimeler A) : Kelâm ilmine âşina, Kelâm ilmiyle meşgul olan
El-minnetü li'llāh (A) : Minnet ancak Allah'adır.
eyā (F) : ey
eyle- : eylemek, yapmak
ezel (A) : başlangıcı olmayan geçmiş zaman, öncesizlik

F

fānī (A) : ölümlü
fedā (A) : feda, uğruna verme
felek (A) : gök
felekī (F) : göğe mensup
firāḳ (A) : ayrılık. ayrılma
fūlād (< F pūlād) : çelik

G

gāh (F) : zaman, bazı
ġam (A ġamm) : gam, keder, tasa, kaygı, üzüntü
*ġam yi- : üzülmek
ġamgīn (F) : gamlı
ġam-ḫvār (F) : kederlenen
ġammāz (A) : fitneci, münafık, iftira eden; mec. göz
ġamze (A) : yan bakış, süzgün bakış
ġāyet (A) : nihayet, uç, son
ġāyet-i bilmeslik : bilmezliğin fazlalığı
ġāyet-i nāzüklük (< F, ġāyet-i nāzük + lük) : nezaket fazlalığı
geh (F) : zaman, bazı
gehī (F) : bazen, ara sıra
gedā (F) : dilenci, yoksul
gedāy (F) : dilenci, yoksul
gedāyī (F) : bir dilenci
ger (F) : eğer
gerçi (F) : gerçi, herne kadar
giriftār (F) : tutulmuş, tutkun
ġonçe (F) : gonca
ġuṣṣa (A) : keder, kaygı, tasa
gūy (F) : çevgân oyununda kullanılan top
gūyendelik (< F gūyende + lik) : şarkıcılık
gül (F) : gül; mec. sevgilinin yüzü
gül-berg (F) : gül yaprağı
gül-gūn (F) : gül renkli

gülistān (F) : güllük, gül bahçesi
gül-zār (F) : güllük, gül bahçesi
güneh (F) : günah
güẕer (F) : geçme, geçiş

H

ḫaber (A) : haber
ḫaber-dār (F, ḫaber A) : haberli
ḥad (< A ḥadd) : had, sınır, son, derece
*ḥaddın aşur– : fazlalaştırmak
Haḳ (< A Haḳḳ) : Hak, Allah
ḫāk (F) : toprak
ḫāk-i rāh (F) : yol toprağı
ḥāl (A) : hal, durum
ḫāl (F) : ben
ḫam (F) : büklüm, kıvrım
ḫam-ı zülf (F) : saç büklümü
ḥamrā (A) : kırmızı
ḫan : han, sultan
ḫvān (F) : sofra
Ḫan ʿAbdu'l-laṭīf (k. a.) : Han Abdullâtîf; Uluğ Bey'in oğlu olup 1451'de vefat etmiştir.
ḫār (F) : diken
ḥarāret (A) : hararet, sıcaklık
ḫaste (F) : hasta
ḫaste-i mecrūḥ (F, mecrūḥ A) : yaralı hasta, yaralı âşık
ḫaṭā (A) : hata, kusur
ḫāṭır (A) : hatır, gönül
ḫavāriclıḳ ((< A ḫavāric + lıḳ) : âsilik
ḫayāl (A) : hayal
ḥayāt (A) : hayat
ḫayl (A) : zümre, güruh
hecr (A) : ayrılık
hem (F) : hem
hem-dem (F) : arkadaş, dost
hemīşe (F) : daima
hem-rāh (F) : yol arkadaşı, yoldaş
hem-rāh u hem-dem-ihimmet (F, himmet A) himmette yoldaş ve arkadaş
her (F) : her
hergiz (F) : asla, hiçbir zaman
ḫıdmet (A) : hizmet
ḫıdmet-i sulṭān (F, kelimeler A) : sultana yapılan hizmet
ḫırāmān (F) : salına salına yürüyen
Ḫıżr (k. a.) : Hızır; sıkıntıda bulunan mü'minlerin imdadına yetişen ve içene ölümsüzlük verdiğine inanılan "âb-ı hayat"ı karanlıklar ülkesinde bulduğu kabul edilen ermiş. Bir kanaate göre Hızır peygamberdir.
hīç (F) : hiç
himmet (A) : gayret, çalışma, emek
himmet-i Āl-i ʿabā (F, kelimeler A) : Hz. Muhammed'in âilesinin himmeti, gayreti, lutfu
hindū (F) : siyah, siyah ben
ḫoş (F) : hoş, güzel, iyi
ḫoş-ḫaber (F, ḫaber A) : güzel haber veren
Ḫoten (y. a.) : Hoten, miskiyle ünlü Doğu Türkistan'da bir şehir
ḫūb (F) : iyi, güzel
ḥūr (A) : huriler, cennet kızları
Hüdhüd (A) : hüdhüd, çavuş kuşu, ibibik kuşu; Hz. Süleyman ile Sabâ (Sebâ) melikesi Belkıs arasında haber getirip götüren kuş
hüdhüd-i ḫoş-ḫaber (F) : güzel haber getiren hüdhüd
ḥüsn (A) : güzellik

I

ılan : yılan
ʿışḳ (A) : aşk

İ

i : ey
i– : olmak; krş. i r–
iç : iç
iç– : içmek
içmek : içilecek şey
içre : içinde
igil– : eğilmek
iḥsān (A) : ihsan, bağış
iki : iki; krş. İkki
*iki ʿālem : iki dünya; bu dünya ve öbür dünya
*iki ʿayyār : sevgilinin aldatıcı iki gözü
ikki : iki; krş. iki
ilçi : elçi
ile : ile, birlikte, beraber
ilig : el
īmān (A) : iman, inanma, Hakk'ı kabul ve tasdik etme, Hz. Muhammed'in şeriatine kesin şekilde bağlanma ve ona göre amel etme
imdi : şimdi

ʿinâyet (A) : yardım
infiʿāl (A) : gücenme, darılma
infiʿāl-ı nāfe-i Çīn (F infiʿāl A) : Çin miskinin infiali
ing : yanak
ir– : olmak; krş. i–
iste – istemek
işik : eşik, kapı
işit– : işitmek
ʿişret (A) : işret, içkili eğlence
it : köpek
it– : etmek
itek : etek
ittiḥād (A) : birleşme, birlik
iẓhār (A) : gösterme, meydana çıkarma

K

ḳābe ḳavseyn (A) : iki kavis arasındaki mesafe; Hz. Muhammed'in Mirâc gecesi Hakk'a yakınlığını belirtmek üzere kinaye yoluyla kullanılır.
kāc (F) : tokat
*kāc yi– : tokat vurulmak
ḳaç– : kaçmak
ḳaçan : vaktaki, ne zaman
ḳad (< A ḳadd) : boy
ḳādeḥ (A) : kadeh
ḳadr (A) : değer, itibar
kāfir (A) : kâfir, küfre giren, Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr eden
ḳamer (A) : ay
ḳāmet (A) : boy
ḳan : kan
*ḳan tök– : öldürmek
kān (F) : maden ocağı, kaynak
ḳand (F) : şeker, şeker kamışı
ḳand-ı zībā (F) : güzel şeker kamışı
ḳandın : nereden
ḳanı : hani, nerede
ḳara : kara
*ḳara yirge baş ḳoy– : kendini yerden yere vurmak
ḳaraḳçı : harami, yol kesen, yağmalayıcı
ḳarangu : karanlık
ḳarār (A) : karar, sükunet
ḳassām (A) : teksim eden
ḳassam-ı ezel (F) : ezelde canlıların rızkını taksim eden, belirleyen: Hz. Allah
ḳaş : kaş
*ḳaş yası : kaş yayı, yay gibi olan kaş
ḳaş : ön, huzur
ḳaṭʿā (A) : aslâ
ḳatla : defa, kerre
ḳav– : kovmak
ḳayan : ne tarafa
ḳayda : nerede
ḳayğu : kaygı, keder, tasa
kelām (A) : söz, lakırdı; Allah'ın varlığından ve birliğinden bahseden ilim dalı
kem (F) : eksik
Kevs̱er (A) : Kevser, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen cennetteki pınarlardan biri
ḳıl– : kılmak, yapmak
ḳımaç : eğri, ters, sert, şaşı bakan göz, ters bakışlarla bağrı parçalayan göz
ḳıy– : kıymak, parça parça etmek
ḳıya : kıyarak, parçalayarak, mec; ters çarpık, sert, acı, şaşı
*ḳıya baḳ– = sert, kızgın, parçalayıcı bakmak
ḳız : kız
ki (F) : ki (bağlama edatı)
kiçe : gece
kiltür– : getirmek
kim : kim, ki (bağlama edatı)
kīş (F) : keten kumaş
kit– : gitmek
kitür– : getirmek
kiy– : giymek
ḳol : el
ḳoy– : koymak, bırakmak, terketmek
köngül : gönül
*köngül al– : kendine bağlamak
*köngülni ḳara ḳayğu tut– : günlü dert kaplamak
*köngül şīşesi : şişe gibi ince ve nazik olan gönül
köp : çok
kör– : görmek
körgüz– : göstermek
körün– : görünmek
köz : göz
*köz tik– : kasd etmek
közgü : ayna
közlüg : gözlü
ḳudret (A) : kudret
ḳul : kul, köle
*ḳullar sanında tut– : kulları arasında saymak, kulları ile bir tutmak

ḳulaḳ : kulak
ḳulḳul (A) : bir şeyin hareketinden çıkan ses; söyle söyle
ḳumrī (A) : kumru
ḳunduz (A) : kunduz; mec. siyah saç
ḳuru– : kurumak
küfr (A) : Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr etme
kün : gün

L

laḥẓa (A) : göz ucu ile bir bakıncaya kadar geçen zaman
la'l (A) : kırmızı renkli değerli bir taş
la'l-ı leb (F) : dudak lali, kırmızı dudak
lāle (F) : lâle
laṭīf (A) : hoş, güzel, yumuşak
lāyıḳ (A) : layık, yaraşır, uygun
leb (F) : dudak
levḥaşa'llāh (A) : Allah ırak etmesin
Leyletü'l-Mi'rāc (A) : Mirâc gecesi, Hz. Muhammed'in Receb ayının yirmi yedinci gecesi Allah katına yükseldiği gece
luṭf (A) : lütuf, iyilik

M

Māçīn (y. a.) : Çin ülkesinin güney bölgesine verilen ad
maḥşer (A) : toplanma yeri, kıyamet gününde ölülerin dirilerek toplanacakları yer, haşır meydanı
meclis (A) : meclis, toplantı yeri
mecrūḥ (A) : yaralanmış, yaralı
meger (F) : meğer
meknūn (A) : dizilmiş; örtülü, gizli
melāḥat (A) : tatlılık, güzellik
mercān (A) : mercan
mes̱el (A) : numune, örnek
mey (F) : şarap
Mıṣr (y. a.) : Mısır
mihr (F) : güneş; vefa
miḥrāb (A) : mihrap
min : ben
manga : bana
mini : beni
mingiz : beniz
ming : ben
ming : bin
miskīn (F) : misk kokulu
mu/mü : (sorma edatı)
mu'anber (A) : anber kokulu
Muḥammed (k. a.) : Hz. Muhammed
muḥib (< A muḥibb) : seven, sevgi besleyen, dost
Muḫtār (A) : seçilmiş, seçkin; Hz. Muhammed'in lakabı
mundaḳ : böyle, bu şekilde
muṣāḥib (A) : sohbet arkadaşı, dost
muvāfıḳ (A) : uygun
mübtelā (A) : tutkun
müddeʿī (A) : iddia eden, inatçı
mülk (A) : mülk, ülke
müstaḥaḳ (A) : hak etmiş
müşg (F) : misk
müşgīn (F) : misk kokulu

N

nāfe (F) : misk, güzel koku
nāfe-i Çīn (F) : Çin miski
nā-geh (F) : ansızın
naġme (A) : âhenk, ezgi
naġme-i bülbül (F, kelimeler A) : bülbül nağmesi
nāle (F) : inleme, inilti
naṣīḥat (A) : nasihat, öğüt
nāvek (F) : ok, mec. kirpik
naẓar (A) : bakış
nāzenīn (F) : nazlı
nāzüklük (< F nāzük + lük) :naziklik, nazik olma, incelik
nefes (A) : nefes
nergis (F) : nergis çiçeği; mec. sevgilinin süzgün gözü
nergis-i 'ayyāre (F, 'ayyāre A) : sevgilinin süzgün ve aldatıcı gözü
nergis-i sīr-āb (F) : suya kanmış nergis, taze nergis
nesīm (F) : hafif ve tatlı esen rüzgâr
neşter (F) : hekim bıçağı
nevā (F) : ses, âhenk
ney (F) : kamış
neyle– : ne yapmak
ni : ne, niçin
niçe : nice, nasıl
nime : şey
nişān (F) : nişan, hedef
nişānnı yaz– : hedefi şaşırmak
nit– : ne etmek
nūr (A) : nur, ilâhî aydınlık, ışık

O

oḫşat– : benzetmek
oḳ : ok
oḳu– : okumak
ol : o (işaret zamiri)
ol : o (işaret sıfatı)
oltur– : oturmak
orun : yer
oyna– : oynamak

Ö

öl– : ölmek
öltür– : öldürmek
'ömr (A) : ömür
'ömr-i beḳā (F, kelimeler A) : ebedî ömür
'ömr-i fānī (F, kelimeler A) : fâni ömür, geçici ömür
ösrük : sarhoş; baygın, süzgün
öt– : geçmek
*öte çıḳ– : delip geçmek
ötker– : geçirmek
öy : ev
öyür– : çevirmek
öz : kendi
özge : başka

P

pādışāh (< F pādşāh) : padişah, hükümdar
pādışāh-ı ḥüsn (F ḥüsn A) : güzellik padişahı, sevgili
pāk (F) : temiz
pāre (F) : parça
pāsbān (F) : gece bekçisi
perde (F) : perde, örtü
perī (F) : peri, cinlerin güzel olan dişileri, çok güzel
peydā (F) : meydanda, ortada
peykān (F) : temren, başak, okun ucundaki sivri demir
pīrāhen (F) : gömlek
piste (F) : fıstık

R

rāh (F) : yol
raḥmsız (< A raḥm + sız) : merhametsiz
raḳīb (A) : rakip
raḳīb-i müdde'ī (F, kelimeler A) : inatçı rakip
ra'nā (A) : güzel, latif, hoş
rāst (F) : doğru
revā (F) : uygun, yerinde
rūḥī (F) : ruhla ilgili
rübā (F) : kapan, alıcı
rübālıḳ (< F rübā + lıḳ) : kapma

S

ṣabā (A) : gün doğusundan esen hafif ve tatlı rüzgâr
ṣabā (y. a.) : Sebā şehri
saç : saç
saç– : saçmak, dağıtmak, yaymak
saçıl– : saçılmak
ṣadef (A) : sedef, inci kabuğu
ṣādıḳ (A) : sadık, sözünde duran
sāḳiyā (A) : ey saki
saḳla– : saklamak, muhafaza etmek
*saḳlap tur– : devamlı saklamak
saḳlan– : korunmak, gizlenmek
san : sayı
ṣanem (A) : put; mec. çok güzel sevgili
sarı : taraf, yön
sat– : satmak
ṣayd (A) : av
*ṣayd it– : avlamak
sehī (F) : düz, doğru
Selsebīl (A) : cennette bulunan bir pınar
seng (F) : taş
ser (F) : baş
ser-be-ser (F) : baştan başa; devamlı şekilde
ser-çeşme (F) : pınar
ser-geşte (F) : başı dönmüş
ser-ḫoş (F) : sarhoş
serv (F) : servi
serv-i sehī (F) : düzgün sergi
serv-ḳad (F, ḳad A) : servi boylu
sīm (F) : gümüş
sīmīn (F) : gümüşten
sin : sen
*sanga : sana
*sini : seni
sinsiz : sensiz
sinsizin : sensiz olarak
siper (F) : siper
sīr (F) : doymuş
sīr-āb (F) : suya doymuş, çok tâze, körpe
siv– : sevmek

siz : siz
*sizge : size
*sizing : sizin
*sizni : sizi
soymaç : soymaç oyunu
sög– : sövmek, azarlamak, sitem etmek, ayıplamak
sögünç : sövme, ayıplama
söz : söz
sözlet– : söyletmek
su : su
ṣubḥ (A) : sabah
ṣubḥ-dem (F, ṣubḥ A) : sabah vakti, sabahleyin
sūd (F) : fayda, kazanç
sulṭān (A) : sultan
ṣun' (A) : yapma, meydana getirme, kudret
sun– : sunmak, uzatmak
ṣurāḥī (A) : sürahi, su şişesi
sūre (A) : Kur'ân-ı Kerîm'in 114 bölümünden her biri
sūre-i Yāsīn (F) : Yâsîn sûresi; Kur'ân-ı Kerîm'in 36. süresi olup 83 âyettir ve Mekke'de nâzil olmuştur
sücūd (A) : secde etme
sünbül (F) : sünbül çiçeği, mec. sevgilinin saçı
sür– : sürmek, kovmak
süvār (F) : binen, binici

Ş

şām (F) : akşam
şām-ı firāḳ (F, firāḳ A) : ayrılık akşamı
şeh (F) : şah, padişah
şehen-şeh-zāde (F) : şahlar şahından doğmuş
şeh-süvār (F) : ata iyi binen
şehd (F) : bal
şehr (F) : şehir
şehr-i Ṣabā (F) : Sabâ şehri, Yemen'de Belkıs'ın hüküm sürdüğü şehir
şeker (F) : şeker
şeker-ney (F) : şeker kamışı
şems (A) : güneş
şevḳ (A) : şiddetli istek
şimşād (F) : şimşir ağacı
şīşe (F) : şişe
şīve (F) : edâ, naz
şūḫ (F) : neş'eli, şen, baştan çıkarıcı güzel
şūḫ-ı ra'nā (F, ra'nā A) : körpe güzel

T

tā (F) : kadar, değin
ta'āla'llāh (A) : "Allah yüceltsin!" mânasında bir duâ
ṭabīb (A) : hekim
tā-ebed (F) : ebediyete kadar
ṭāḳ (A) : kemer
talaş– : kavga etmek
ṭal'at (A) : yüz, çehre
tamur : damar
tang : tan vakti, şafak
*tang at– : şafak sökmek
ṭa'ne (A) : yerme, çekiştirme, ayıplama
tap– : bulmak
tapıl– : bulunmak
tarlıḳ : darlık
ṭarrār (A) : yankesici
taş : taş
taşur– : taşırmak
tat– : tatmak
Tātār (ka. a.) : Tatar kavmi
ta'ẓīm (A) : yüceltme, ululama, saygı gösterme
*ta'ẓīm it– : saygı göstermek
tebessüm (A) : gülümseme
*tebessüm ḳıl– : gülümsemek
temāşā (A) : seyretme
ten (F) : vücut, beden
tenlig (< F ten + lig) : bedenli
tevaḳḳu' (A) : bekleme, umma, isteme
tig : gibi
tīğ (F) : kılıç
tīğ-ı belā (F, belā A) : belâ kılıcı
tīğ-ı cefā (F, cefā A) : cefa kılıcı
tigür– : ulaştırmak, eriştirmek
tik– : dikmek; sabit şekilde tutmak
tile– : dilemek, istemek
tilmür– : hasret ve ümitle bakmak
tingiz : deniz
Tingri : Tanrı, Hz. Allah
tīr (F) : ok
tīr-i ġamze (F, ġamze A) : gamze oku: sevgilinin ok gibi keskin bakışı
tirig : diri
tiş : diş
toldur– : doldurmak
tolġaş– : dolaşmak, sarılmak
tolun : dolgun, eksiksiz
*tolun ay : dolunay
toy– : doymak

tök– : dökmek
tur– : durmak (yardımcı fiil olarak bildirmeyi sağlar)
ṭurfe (A) : tuhaf, şaşılacak, görülmemiş şey
ṭurre (A) : alın saçı, kâkül
tut– : tutmak, kaplamak, sarmak
tūtiyā (A) : çinko; sürme
tuz : tuz, tat
'Türk (ka.a.) : Türk
Türk-i Yaġmā (F.) : Yağma Türkleri
tün : gece
tünglük : pencere
tüş– : düşmek; yayılmak
tüz– : düzmek, tertip etmek

U

uç : uç
uç– : uçmak
ulus : halk
'ummān (A) : büyük deniz
ur– : vurmak
uşbu : işte bu, bu
uşol : işte o, o
'uşşāḳ (A) : âşıklar
uzun : uzun
uşmunâk (< uşmu + nāk) : hazır, işte burada

Ü

üçün : için
üleş– : taksim etmek, pay etmek
ümīd (F) : umut
üst : üst
üze : üzerinde
üzre : üzerinde

V

vaḳt (A) : vakit
vaḳt-ı gül (F, vaḳt A) : gül vakti, bahar mevsimi
vaṣl (A) : kavuşma
vāy (F) : vay, eyvah
viṣāl (A) : kavuşma
vefā (A) : vefa, sözünde durma
velī (F) : amma, fakat
verd (A) : gül
verd-i ḥamrā (F, kelimeler A) : kırmızı gül

Y

yā (F) : yâ, veya
ya : yay
Yaġmā (ka.a.) : Yağma kavmi
yaḫşı : iyi, hoş, güzel
yaḳa : yaka, kıyı
yanglıġ : gibi, benzer
yār (F) : yâr, sevgili, dost
yarat– : yaratmak
yar– : yarmak
yārī (F) : dostluk
yaruḳ : parlak, aydınlık
yaruḳluġ : parlaklık
Yāsīn (A) : Kür'ân-ı Kerîmin 36. sûresinin adı
yaş : göz yaşı
yaşur– : gizlemek
yat– : yatmak
yay– : yaymak
yaz– : yanılmak, şaşırmak
yeldā (A) : uzun
yene : yine
yetīm (A) : tek, yalnız; eşsiz
yi– : yemek
yil : yel, rüzgâr
yimek : yemek, yiyecek
ying : yen, elbise kolu
yir : yer
yit– : ulaşmak, erişmek
yoḳ : yok
yol : yol
yolı : defa, kerre
yörü– : yürümek
yu– : yıkamak
yulduz : yıldız
yun– : yıkanmak
yüz : yüz, çehre
yüz aç– : yüzündeki örtüyü kaldırmak
yüz öyür– : yüz çevirmek
yüz : yüz (100)
yüz ming : yüz bin
yüzlüg : yüzlü

Z

zāde (F) : doğmuş, meydana gelmiş
zāġ (F) : karga
ẓāhir (A) : görünen, açık, meydanda, belli
ẓāhir bol– : belli olmak, ortaya çıkmak
zamān (A) : zaman

zamānī (F) : bir zaman
zār (F) : yer
zār (F) : ağlayan, inleyen
*zār eyle- : ağlatmak, inletmek
żarar (A) : zarar
zārī (F) : ağlama, inleme
zencīr (F) : zincir
zībā (F) : güzel, süslü
zihī (A) : ne güzel, ne hoş
ẓulm (A) : zülum, eziyet
Zühre (A) : Zühre yıldızı; (Çolpan, Kervan kıran, Venüs Nâhîd)
*Zühre közlüg : Zühre yıldızı gibi parlak gözlü
zülf (F) : saç
zülf-i mu'anber (F, mu'anber A) : anber kokulu saç
zünnār (A) : papazların bellerine bağladıkları uzun kuşak; edebiyatta küfr alâmeti olarak görülür.